

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra společenských věd

Diplomová práce

Bc. Daniela Horáková

Výmarská republika a její reflexe v dobových médiích

Anotace

Tato diplomová práce se primárně zabývá reflexí dobových médií Výmarské republiky. Konkrétně pak tedy analýzou tisku, literatury a filmu, na kterých je ilustrován historický narativ éry Výmarské republiky jakožto prvního pokusu o parlamentní demokratické zřízení na německé půdě. Práce reflektuje také klíčové události, které determinovaly jak historický, tak i sociální a politický vývoj. Cílem této práce je přiblížit historickou epochu, která bývá zastíněna rozmachem nacismu a vznikem Třetí říše, obohatit ji o pohled pamětníků – dobových médií a ukázat tak komplexnost historického narativu.

Annotation

This diploma thesis deals with the reflection of Weimar Republic's period media. Specifically, it analysis newspaper, literature and film, where the historical narrative of Weimar Republic is illustrated as the first attempt on the parliamentary democratic system in Germany. The study also reflects crucial events which determined historical as well as social and political development. The aim of this study is to portray a historical era, which is usually overshadowed by the rise of the Nazism and by the birth of the Third Reich. Furthermore, to enrich it with the perspective of those who still remember the period media and to demonstrate the complexity of the historical narrative.

Klíčová slova

Výmarská republika, revoluce 1918–1919, inflace, hospodářská krize, dobová média, tisk, literatura, film, Versailleská smlouva, SPD, KDP, Adolf Hitler, NSDAP

Keywords

Weimar Republic, revolution 1918–1919, inflation, economic depression, period media, press, literature, film, Versailles Treaty, Social Democratic Party of German SPD, Communist Party of German KPD, Adolf Hitler, National Socialist German Worker's Party NSDAP

Bibliografický záznam

HORÁKOVÁ, Daniela. *Výmarská republika a její reflexe v dobových médiích*. [Diplomová práce]. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci. Katedra společenských věd, 2017. s. 74. Vedoucí práce: Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci zpracovala samostatně s využitím uvedených zdrojů, pramenů a literatury v souladu se Studijním a zkušebním řádem Univerzity Palackého v Olomouci a se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

V Olomouci dne

Daniela Horáková

.....
podpis

Poděkování

Ráda bych touto cestou vyjádřila své poděkování panu Mgr. Pavlu Krákorovi, Ph.D. za jeho cenné připomínky, trpělivost, ochotu a metodickou pomoc při vedení mé diplomové práce.

Mé osobní poděkování patří rovněž mé rodině a přátelům.

Obsah

ÚVOD	8
1 NÁSTIN HISTORICKÉ EPOCHY	10
1.1 Úvod.....	10
1.2 Cesta k republice	11
1.3 Listopadové události roku 1918	12
1.4 Výmarská společnost	15
1.5 Ekonomická situace	16
1.6 Smlouva z Versailles.....	18
1.7 Výmarská ústava	20
1.8 Politická scéna.....	22
2 PŘEHLED A SPECIFIKACE DOBOVÝCH MÉDIÍ.....	25
2.1 Tisk.....	26
2.2 Politicky angažovaný tisk	28
2.2.1 Levicově orientovaný tisk	29
2.2.2 Sociálně-demokraticky orientovaný tisk	30
2.2.3 Liberálně orientovaný tisk.....	31
2.2.4 Národně socialistický tisk.....	31
2.3 Literatura	32
2.4 Film	34
3 REFLEXE VÝMARSKÉ REPUBLIKY V MÉDIÍCH.....	40
3.1 Revoluce a republika.....	40
3.2 Hospodářská krize.....	44
3.2.1 Hospodářský vývoj v letech 1918–1923	45
3.2.2 Hospodářský vývoj v letech 1924–1933	48
3.2.3 Odraz hospodářské krize v tisku a literatuře	50
3.3 Proces uchopení moci	55
3.3.1 Publicistické reflexe nacionálního socialismu.....	57
3.3.2 Mein Kampf jako mediální nástroj propagandy	65
ZÁVĚR	68
Resumé.....	70
Summary	70
Seznam použitých zkratk.....	71
Literatura, prameny a zdroje	72

ÚVOD

Tato diplomová práce vznikla v návaznosti na moji předchozí bakalářskou práci *Degenerace Výmarské republiky v diktaturu*. V této práci jsem se primárně zabývala zachycením historických, sociálních a politických faktů, které analyzuji a přibližují historickou epochu německých dějin zastíněnou nastolením nacismu a Třetí říše. Nyní na dané téma navazuji diplomovou prací *Výmarská republika a její reflexe v dobových médiích*, která analyzuje konkrétní dobový materiál – noviny, časopisy, literární díla a film, na němž se snažím ilustrovat komparaci s historickým kontextem.

Čtrnáctileté období německých dějin odehrávající se v letech 1918 až 1933 se dá bez nadsázky považovat za jeden z milníků německé historie. Ačkoliv Německo vystupovalo na mezinárodním politickém poli jako „Deutsches Reich“, fakticky se již jednalo o republikánský spolkový útvar s demokratickou ústavou. Tento „nesoulad“ není při bližší analýze psychologického rozpoložení německého obyvatelstva náhodný. Podle mého názoru velmi dobře reflektuje „problematiku Výmaru“ v celé jeho šíři. Jenže historie se nedá vždy jednoznačně vykládat, zvláště pak v případě německých dějin, jejichž interpretace a pochopení komplexnosti vyžaduje podrobné a objektivní zkoumání. Cílem této práce je zkoumání historického narativu v dobových médiích – převážně v tisku a literatuře, který vypráví příběh meziválečného Německa a reflektuje vnitropolitickou, společenskou a hospodářskou situaci a stejně tak sílící nacionalistické tendence.

Jak vnímali Němci svou zemi a situaci v ní po první světové válce? Bylo Německo připraveno na první vlnu demokracie? Je možno vysledovat počínající změny v německém myšlení, které signalizovaly inklinaci k nacistické diktatuře? Jaké nálady ovládaly Německo v těchto čtrnácti poválečných letech? Jak reflektovala dobová média republiku a její vnitropolitické dění? I to jsou otázky, které se snažím ve své práci zodpovědět a zároveň je podložit komparací odborné literatury a dobových médií. Vzhledem k tomu, že vycházím z dobových materiálů, je důležité upozornit na jejich limity a pramennou povahu. Tisk, literatura a film se totiž příliš nezabývají svým budoucím odkazem, ale reflektují přítomnost, dobovou realitu a její společensky důležitá a atraktivní témata. Proto není vždy možná komparace dobového média a odborné literatury. I když se tyto prameny můžou jevit jako neúplné či v rozporu se známými fakty, přesto mají svůj nedocenitelný význam pro historické zkoumání a často mohou poskytnout věrohodnější a obohacující obraz minulosti než strohá

historická fakta. Problém netkví pouze v dobových médiích, ale i v odborné literatuře, která se neustále obohacuje o nové příspěvky a nové pohledy na věc, jimiž se jednotliví autoři od sebe vždy v něčem odlišují.

Tato diplomová práce je rozdělena do dvou částí. První část práce se zaměřuje na nástin historické epochy a také na obecný přehled a specifikaci jednotlivých dobových médií. U kapitol věnovaných historickému nástinu se primárně jedná o přiblížení zásadních vývojových mezníků, které determinovaly povahu éry Výmarské republiky. Cílem není prezentace historických faktů, ale spíše charakteristika dané události či dokumentu a jejich problematiky. V druhé části práce navazují praktickou komparativní částí, která vychází z archivních výzkumů převážně v berlínském Landesarchivu, rešerší a studia odborné literatury.

1 NÁSTIN HISTORICKÉ EPOCHY

1.1 Úvod

Výmarská republika vznikla po první světové válce jakožto první pokus o parlamentní demokratické zřízení na německé půdě. Svůj neoficiální název, „Výmarská parlamentní demokratická republika“, získala podle německého města Weimar (česky Výmar), které nebylo vybráno náhodou – Výmar nese odkaz kulturního dědictví, období tzv. Weimarer Klassik, kdy zde působili velikáni Ch. M. Wieland, J. W. Goethe, J. G. Herder a J. Ch. F. Schiller. Zde se 6. února 1919 sešlo ústavodárné národní shromáždění a byla jmenována nová vláda. Jelikož se zasedání definitivně neshodlo na podobě nové ústavy, byla schválena až o půl roku později, 11. srpna 1919, a platnosti nabyla následujícího dne.

Čtrnáct let trvání Výmarské republiky lze rozdělit do tří období. První období historikové vymezují od vzniku republiky v roce 1918 zhruba do konce podzimu 1923. Pro tyto léta je charakteristická nestabilita, nepokoje a v neposlední řadě také rozčarování z nečekané válečné porážky v 1. světové válce. Zemi navíc ochromila inflace a nepříjemnou atmosféru dokresloval pro Němce jen těžko stravitelný „potupný versailleský diktát“. Němci se vydali na svou specifickou cestu, Sonderweg, a zahájili „konzervativní revoluci“. Začalo období, které charakterizuje termín anglického historika A. J. P. Taylora, kdy se Německo opakovaně „nedokázalo rozhodnout“ (Fulbrook, 2010, s. 11).

Druhé období trvá od konce roku 1923 až do roku 1929. Zdánlivé období „zlatých dvacátých let“ je v literatuře také popisováno jako Stresemannova éra či doba stabilizace republiky. Gustav Stresemann, svého času říšský kancléř a ministr zahraničí, díky svému diplomatickému talentu a střízlivému nadhledu pomohl stabilizovat zemi po hyperinflační krizi a zasloužil se o diplomatické úspěchy na poli zahraniční politiky.

Konečnou fázi Výmarské republiky odstartoval rok 1929 a Velká hospodářská krize, která ochromila světové ekonomiky. Zvláště pak německá ekonomika, která se revitalizovala americkými úvěry, utrpěla obrovský šok. Díky tomu se Němci stali závislí na finanční pomoci Američanů a jakmile se přísun půjček omezil, Německo se začalo hroutit. Republika se postupně začala dostávat do stavu agónie a ztrácela svou demokratickou podobu. Situace je obdobná jako v prvním období republiky – země se zmítá v chaosu, nejistotě a strachu z chudoby a budoucnosti. Křivka nezaměstnanosti stoupala hrozivým tempem každý den a pro

zbídačené obyvatelstvo se jejich strachy stávaly skutečností. Ani na politickém poli to nevypadalo o nic lépe – začal trend tzv. prezidiálních kabinetů, které vládly politikou nouzových opatření a znamenaly definitivní rozpad koalice sociálních demokratů a tzv. velké koalice. Tato vnitropolitická a hospodářská situace nabízela neopakovatelnou příležitost a nahrála do karet politické konkurenci, extrémní pravici. Tak se otevřela cesta k moci Adolfu Hitlerovi, reprezentantovi jedné z nejsilnějších politických strany konce republiky, a jeho Nacionální socialistické německé dělnické straně známé jako NSDAP. Když byl Hitler v lednu roku 1933 jmenován říšským kancléřem, znamenalo to začátek definitivního konce Výmarské republiky.

V následujících kapitolách bych ráda nastínila důležitá témata související s Výmarskou republikou, která považuji za klíčová z hlediska správného uchopení problematiky. Kromě jednotlivých událostí budu pojednávat také o politické, ekonomické a sociální situaci republiky, stejně tak o důležitých dokumentech, které determinovaly její vývoj.

1.2 Cesta k republice

Po prohře v 1. světové válce bylo poražené Německo nuceno přistoupit na podmínky vítězných dohodových mocností. Jedním ze zásadních požadavků ze strany vítězů, které zformuloval ve čtrnácti bodech prezident W. Wilson, byla abdikace císaře Viléma II., což jinými slovy znamenalo změnu formy vlády. Změny se samozřejmě dotýkaly také politické scény, kde se postupně transformovaly nové strany a hnutí. Nepochota vítězných mocností vyjednávat s monarchisty determinovala nutnost procesu demokratizace parlamentního systému. K zavedení parlamentního systému v monarchii došlo 28. října 1918 vydáním zákona o změně říšské ústavy.

Rozčarované obyvatelstvo, které mělo za to, že válka přinese Říši „zadostiučinění“ za křivdy z minulosti a Německo vzejde z války opět jako jedna z mocných velmocí, nedokázalo pochopit bleskový konec války a diktát, kterému se mělo podřídit. Němci se necítili pouze poraženi, ale i vnitřně poníženi. Vše, na co byli pyšní, co ctili, to bylo naráz pryč. Ke konci

války už nejvyšší velení pozemní armády (OHL, Oberste Heeresleitung)¹ dobře vědělo, že porážka je nevyhnutelná a že jediným možným řešením je ústup. Šlo jen o to, jak s tímto faktem obeznámit císaře a lid. Z pohledu nejvyššího velení se jevilo uzavření příměří jako nutný předpoklad pro ještě důležitější prioritu – ochranu armády a zajištění její budoucí existence. Když přihlédneme již k výše zmíněnému, začne se rýsovat vskutku „diplomatické“ řešení – předání břemena sociálním demokratům. Právě v těchto posledních okamžicích válečného zápolení se zrodila tzv. Dolchstoßlegende, legenda o ráně dýkou do zad. Ta praví, že potupnou porážku nemá na svědomí armáda, nýbrž slabošská politika. Legenda se těšila obrovské popularitě, protože legitimizovala averzi Němců k nechtěným novotám a uctívala typicky německé hodnoty a ideály své doby. Netrvalo dlouho a proti změnám v zemi se zvedla vlna odporu, která přerostla v revoluci.

1.3 Listopadové události roku 1918

Listopadová revoluce patří k často diskutovaným událostem německých dějin. Avšak v interpretaci smyslu a průběhu těchto událostí se historikové dodnes rozcházejí.

Posledním dnem monarchie se stal 28. říjen 1918, kdy říšský sněm vydal zákon o změně říšské ústavy. Nedlouho poté se ozval pomyslný první revoluční výkřik, a to v řadách námořnictva. Ze severu Německa, z Kielu, se revoluce šířila rychlým tempem do ostatních koutů Německa. Vládnoucí elita cítila hrozící nebezpečí a situací byla při nejmenším zaskočena. Nehrozila žádná socialistická či snad komunistická revoluce, to by byla mylná domněnka, ve které sama sebe utvrzovala i vládnoucí elita. Ačkoliv to bude znít paradoxně, revoluce měla prorepublikový charakter a revolucionáři byli nakloněni pacifistickým ideálům. Je důležité zdůraznit, že revoluce chtěla být prostředkem k upevnění nových pořádků a také míru. Snažila se skoncovat už s příliš dlouho trvající vojenskou diktaturou a konečně ji zbavit moci. Revoluční lidové masy netušily, že se dopouští antagonistického jednání, jehož legitimnost je v rozporu s pravými záměry vlády. Ta sice proklamovala demokratické a prorepublikánské cíle, s nimiž se masa ztotožňovala, ale ve skutečnosti nešlo však o nic jiného než o to, jak si i za stávající „prekérní“ situace udržet moc a zakonzervovat monarchistický režim. Je zřejmé, že

¹ V této souvislosti rozumíme nejvyšším velením pozemní armády (OHL, Oberste Heeresleitung) velitele východní fronty generála Paula von Hindenburga a jeho zástupce generála Ericha Ludendorffa.

republika byla od samého počátku nechtěným a trpěným stavem, který vládnoucí elita vnímala jako velký omyl. Revoluci proto chtěla utnout hned v jejím zárodku. O těchto záměrech však neměl revolucí nadšený lid nejmenší potuchy a vůbec jej nenapadlo, že pravým nepřítelem republiky a demokracie není revoluce, ale vládnoucí mocenská vrstva.

Během pouhých tří dnů se odehrálo několik událostí, které rozhodly o zrodu a zároveň i o zradě nově rodící se republiky. Posledním pokusem o „revoluci shůry“ se snažila nová vláda v čele s kancléřem princem Maxem Bádenským zachránit alespoň zbytky rozpadající se monarchie – to se psal ještě říjen 1918. Tato vládní sestava se zasadila o několik důležitých reforem – například o zrušení trojtřídního volebního práva, ale nedokázala přimět císaře k abdikaci. Jak uvádí Fulbrooková (2010, s. 26-28), předání kancléřského úřadu princovi Maxi Bádenskému, zástupci ztělesňující monarchii, se snažil ohrožený režim zachránit sám sebe před hrozící zhoubou a paktující se mocenské vládní elity – tj. vládní kabinet Maxe Bádenského, sociální demokracie a císař s vrchním vojenským velením (OHL) se připravovaly k zatím netušené vzájemné zradě. Císař, který situaci uraženě sledoval ze svého nového útočiště ve Spa, odmítal převzít odpovědnost za problémy své země a odejít z úřadu. Jenže takové jednání by mohlo při nejmenším dost podráždit vítězné mocnosti, které formulovaly abdikaci jako jeden z klíčových požadavků a předpokladů pro budoucí jednání. První vítězný výkřik revoluce se ozval již 8. listopadu z Bavorska, kde byla vyhlášena tzv. republika rad². Zprávy o tomto úspěchu „vzpourey“ se šířily Německem jako lavina a po celé zemi se formovaly dělnické masy, vojáci i námořníci. V důsledku obav ze stávek a hrozící občanské války dospěl kancléř Max Bádenský k „preventivnímu řešení“, které se v běhu revolučních událostí poněkud vymknulo kontrole.

Když 9. listopadu revoluce dorazila i do Berlína a vojenské posádky začaly vypovídat poslušnost ve prospěch revoluce, uchýlil se Max Bádenský k rozporuplnému a de facto k nelegálnímu kroku. Bez souhlasu císaře oznámil jeho abdikaci a předal úřad do rukou sociálního demokrata Friedricha Eberta a civilní vlády. Pobouřený císař se o „své abdikaci“ dozvěděl až z tisku. Musel souhlasit, jiná možnost už nebyla. Princ Max Bádenský se později, stejně jako jeho otec, zřekl trůnu. Tíhu, kterou měl na svých bedrech bývalý princ-kancléř, nyní plně nesl Friedrich Ebert – oba spojovala touha po starém režimu. Jak již bylo zmíněno výše,

² Na 7. listopad 1919 povolila vláda mnichovské frakci SPD manifestaci, která se vyvrcholila příkloněním vojenské moci k revoluci a vynesla revolucionáře Kurta Eisnera do čela Bavorské republiky rad.

události se poněkud zkomplikovaly, když Ebertův stranický kolega nadšeným masám proklamoval z balkónu Reichstagu (Říšský sněm) republiku. Ale zápletka celého příběhu byla ještě komplikovanější. Vyhlášené republiky byly totiž rovnou dvě! O něco později a o kousek dále, z balkónu Berlínského zámku, byla vyhlášena, v pořadí již druhá, socialistická republika. Kdo s koho? V této chvíli rozhodovala každá minuta. Ebert si byl dobře vědom svého výhodného postavení – spojení úřadu kancléře a předsednictví v SPD.³ Jeho úvaha byla správná, jelikož mezi revolucionáři se těšila SPD značné podpoře. A nyní je de facto i Ebert jedním z nich. Stejně dobře ale věděl, že z pohledu revoluční masy může jedině znovusjednocená USPD⁴ a SPD zaručit stabilní základ pro revoluční vládu. Ebert obsadil do čela nové vlády, tzv. Rady lidových pověřenců, široké spektrum sociální demokracie. Paritní zastoupení měla jak samotná strana sociální demokracie (SPD), tak i obě křídla nezávislých (USPD, MSPD). „*Ve své nové funkci říšského kancléře se Ebert postavil do čela nové vlády – Rady lidových pověřenců. (...) Paritně v ní byli zastoupeni sociální demokraté – vedle Eberta Scheidemann a poslanec říšského sněmu Otto Landsberg – a nezávislí sociální demokraté: předseda strany Hugo Haase a Otto Dietman z umírněného křídla, Emil Barth zastupující levici. (...) Vláda odvozovala svou legitimitu od parlamentarizovaného politického systému císařství, extrémní levicí vytvořené hnutí rad však dosáhlo toho, že musela dodatečně žádat o potvrzení shromážděním Centrální berlínské rady*“ (Moravcová, 2006, s.20-21).

Pro pochopení složité zápletky je třeba ještě zmínit dva zásadní momenty, které měly značný vliv na pozdější běh událostí. Prvním z nich je tzv. Groener-Ebertův pakt. Generál Groener, který nahradil ve funkci generála Ludendorffa, patřil nyní k nejužšímu kruhu vrchního armádního velení. Za stávající situace se armáda, jakožto element starého režimu, obávala ještě více než dřív o svou existenci, a proto generál Groener učinil Ebertovi nabídku. „*Groener nabídl Ebertovi podporu armády v udržování práva a pořádku a v potlačování revolučních povstání; Ebert přijal. V tomto paktu leží mnoho budoucích problémů. Ilustruje to omezenou povahu revoluce – nejen armáda, ale i ostatní elity císařského Německa zůstanou nedotčeny a nezraněny tím, co zůstalo jako čistě politická spíše než ekonomická a sociální revoluce. Možná ještě důležitější bylo, že to také položilo základy pro opakovanou represi radikálních kroků v následujících měsících a letech, zahájilo to rozkol mezi umírněnými a radikálními socialisty, který nakonec přispěl k jejich neschopnosti spojit se na obranu Výmarské republiky*“ (Fulbrook,

³ SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, česky Sociálnědemokratická strana Německa)

⁴ USPD (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands, česky Nezávislá sociálně demokratická strana Německa)

2010, s. 28). Druhým momentem je dohoda mezi odbory a zaměstnanci. Díky svému silnému postavení se odbory v rámci tzv. Stinnes-Legienova kompromisu dočkaly mnoha zásadních ústupků a také zřízení ústřední komise odborářů a zástupců zaměstnavatelů, která se stala základem pro Zentrum-Arbeitsgemeinschaft (ZAG). Silnější postavení zaměstnanců vyplývající z tohoto kompromisu vzbuzovalo obavy zaměstnavatelů, kteří se všemožně snažili kompromis, stejně tak celý politický systém, který to umožnil, zpochybnit (Fulbrook, 2010, s. 29).

1.4 Výmarská společnost

Konec války už se rozhodně nenesl v nadšené atmosféře jejího začátku. Zemí zmítaly nepokoje a obyvatelstvo bylo nadmíru vyčerpáno. Nedostatek potravin a surovin vedl k zavedení regulačního přidělového systému lístků, k rozkvětu černého trhu a lichvy. Z války se vraceli duševně i fyzicky zmrzačení „hrdinové“, vojáci, kteří marně nasazovali své životy pro čest a slávu Říše, rozčarování bojovníci, kteří nebyli s to pochopit bleskový konec války a přijmout porážku. Váleční navrátilci a obyvatelstvo zažívali stejné pocity nejistoty a beznaděje a totálního osobního a společenského odcizení. S problematikou válečných navrátilců se úzce pojí také absence mužského elementu. Přesto lze konstatovat, že i přes obrovské ztráty neohrozila první světová válka populační růst obyvatelstva. Předválečná léta byla velmi silnou populační dobou, tyto ročníky však nebyly v době války dost staré na službu vlasti a ani na posílení pracovního trhu. Po válce měla země nakročeno k postupné společenské a hospodářské revitalizaci. Ovšem válečná prohra a vnitropolitická situace poněkud znesnadnily jak samotný vývoj, tak i očekávanou modernizaci. „*Výmarská republika je tedy kromě politické krize charakteristická právě velkým sociálním a hospodářským přerodem. Zatímco léta před první světovou válkou byla příznačná zejména pohybem obyvatelstva z venkova do měst, vznikem a rozvojem průmyslového proletariátu a migrací z východu na západ, charakterizuje sociální situaci obyvatelstva v době Výmarské republiky daleko více krize středního stavu. Jedná se o konstitutivní prvek tohoto období, který zakládá všeobecnou nespokojenost a labilitu sociálního organismu Výmarské republiky*“ (Spurný, 2009, s. 22). Střední stav, kterému císařství propůjčilo prestiž, v republice hodně ztratil. Svou pozici si ale velmi dobře držela podnikatelská vrstva spolu se zbohatlíky a pozemkovými vlastníky. Vedle nich tvořil velmi početnou, avšak nemajetnou vrstvu proletariát, který díky stále narůstajícímu počtu příslušníků

této vrstvy, tvořil bezmála polovinu obyvatelstva. Podnikatelé, řemeslníci a ostatní příslušníci střední vrstvy se mezi těmito dvěma extrémy ztráceli a přizpůsobit se bylo takřka nemožné. Díky inflaci chyběla totiž silná kupní síla zajišťující odbyt a stabilní prostředí. *„Hospodářský chaos poválečných let a postupné znehodnocování peněz s sebou nesly převrstvení. Silnějšími se stávali ti, kteří již byli silní, zruční a aktivní. Ti, kteří to nedovedli, chudli. Kupilo se nové bohatství, ale mizela stará, přiměřená zámožnost“* (Mann, 1993, s. 21). Střední vrstva se nemohla ztotožnit se žádnou z politických variant stávajícího systému, ve kterém neměla žádné zastání. I proto se v této souvislosti hovoří o „konzervativní revoluci“, o uzavření se a jakési podivné „rezignaci“. Strach z republiky a demokracie zahnal německý národ do svého nitra, kde rezignovaně čekal na vysvobození. Neatraktivnost nového zřízení a nevýrazní představitelé nemohli oslovit ve srovnání s monarchistickou tradicí a silnou osobností císaře. Šlechta se vznikem republiky samozřejmě nezmizela, jen přišla o některé ze svých dřívějších výsad a práv, nikoliv však o svůj majetek. Šlechtické tituly zůstaly jako vzpomínka na monarchii, už ale nic neznamenaly. Jak konstatuje Golo Mann (1993, s. 21), třídní systém německé společnosti neprošel žádnou transformací, byl to tentýž systém jako dřív a revoluce jej nijak, na rozdíl od politického systému, nepoznamenala.

„Přišel rok 1923. Právě tento fantaskní rok pravděpodobně vtiskl dnešnímu Německu rysy, které jsou pro veškeré ostatní lidstvo nepochopitelné a hrozivé a jež jsou rovněž cizí normální, ‚německé povaze‘: onu nezřízenou cynickou fantasknost, nihilistickou radost z ‚nemožného‘ právě proto, že je nemožné, ‚dynamiku‘ vystupňovanou k samoučelnosti. Celé jedné německé generaci byl tehdy odňat jeden duševní orgán: ten, který poskytuje člověku stabilitu, rovnováhu, přirozeně i váhu, a projevuje se různě – jako svědomí, rozum, moudrost, poznání, věrnost zásadám nebo bohabojnost“ (Haffner, 2002, s. 58). Takto ve svých autobiografických zápiscích charakterizuje novinář a publicista Sebastian Haffner podstatu povahy německého národa, která se začala rýsovat po hospodářské krizi v roce 1923.

1.5 Ekonomická situace

Ekonomická situace říše byla spjata především s poválečnými reparacemi, které se staly jednou z příčin znehodnocení peněz, poklesem kupní síly a celkového nárůstu cenové hladiny. V důsledku placení reparací se postupně propadal kurz německé měny a oběživo bylo dotiskováno, a proto docházelo ke stále markantnějšímu znehodnocování německé marky.

Pokles marky má však daleko delší historii, začal už během první světové války. Tehdy musela říše financovat ve velkém válečné náklady a svoje výdaje krýt namísto daněmi dotiskem nekrytých bankovek. Když válka skončila, ekonomika byla zatížena reparacemi, úhradou sociálních dávek, důchodů a jinými pohledávkami. Po konci války Němci rozhodně nepočítali s tak nekompromisní reparační politikou a izolací, a proto od samého počátku „versailleského diktátu“ oscilovala politická scéna v Německu mezi podřízením se politice plnění a jejím mařením. Německo se stalo obětí antagonistických požadavků vítězných mocností, ke všemu bylo jakožto válečný viník nevěrohodné a nebyl důvod brát na něj ohledy nebo s ním mít slitování. Na jaře roku 1922 si Německo polepšilo uzavřením Rapallské smlouvy⁵ se sovětským Ruskem, ale ani přesto se ekonomická situace nijak zvlášť nezlepšila. Německo s přemrštěnými podmínkami reparační politiky samozřejmě od začátku nesouhlasilo. Jenže vítězové nehdrali ustoupit, natož slevit a na německé území vyslali na začátku ledna 1923 francouzsko-belgická vojska. Okupace Porúří ekonomické situaci říše dvakrát nepomohla a vzhledem k pasivnímu odporu okupovaných a politických představitelů země se hospodářsko-ekonomické problémy ještě více zhoršily. Znehodnocením marky vyslalo Německo jasný signál západním mocnostem. Jak uvádí Müller et al. (2001, s. 245): „*Měl-li americký dolar v červenci 1914 hodnotu 4,20 marky a v červenci 1919 14 marek, muselo se v lednu 1922 platit za jeden dolar již 191,80 marek. V lednu 1923 stál dolar 17 972 marek, v srpnu 4 620 455 marek za dolar a zastavil se 15. listopadu 1923 na poměru 1 dolar = 4,2 bilionů marek.*“ Inflation rychle přerůstala v hyperinflaci a situace si žádala razantní řešení. Proto Stresemannova vláda přijala měnovou reformu a stát výrazně omezil výdaje. Na podzim roku 1923 byla na základě zmocňovacího zákona zřízena instituce Rentové banky, která začala od poloviny listopadu vydávat rentovou marku. Nové platidlo mělo hodnotou jednoho bilionu původních marek. Protože říše vyplývala své zásoby zlata již během války, musela zajistit novou měnu průmyslovým a zemědělským pozemkovým vlastnictvím (Müller et al., 2001, s. 246). Hospodářská hyperinflační krize se přirozeně nejvíce dotkla střední vrstvy. Vzhledem k tomu, že střední vrstva nedisponovala rentabilním vlastnictvím jako například nemovitostmi, z úspor se stávaly pouze bezcenné kusy papíru. Naopak velkopřemyslníci a jiní majetní podnikatelé si v době hyperinflační krize mohli klidně budovat svá impéria a dál rozmnožovat svůj majetek.

⁵ Rapallská smlouva ze 16. dubna 1922 obnovuje a normalizuje vzájemné vztahy obou zemí, které se zároveň zřekly náhrady válečných škod a přislíbily revitalizaci vzájemných obchodních styků na principu doložky nejvyšších výhod. Tím se obě země vysvobodily z mezinárodní izolace, do které se dostali jakožto váleční viníci.

Měnová reforma a rentová marka nakonec svůj účel splnily a hospodářskou situaci v zemi se podařilo na nějakou dobu stabilizovat. Vláda začala praktikovat restriktivní úvěrovou politiku, kterou převážně financovaly Spojené státy americké. Když ale v roce 1929 nastal „Černý pátek“ na newyorské burze, situace se opět změnila. Prodlužování krátkodobých půjček už nebylo v době krachu newyorské burzy takovou samozřejmostí a vzhledem k tomu, že Německo tyto peníze investovalo do dlouhodobých projektů a samo bylo v podstatě závislé na exportu, začalo mít opět vážné potíže. Vláda mylně odhadla případ newyorské burzy a krizi poněkud podcenila. Opět došlo k omezení výdajů a také prudkému nárůstu nezaměstnanosti, systém tento nápor nemohl zvládnout. Tento fakt se projevil i ve volbách v roce 1930, který dával tušit, že společnost už dochází k trpělivosti s aktuálním stavem a žádá si změny.

1.6 Smlouva z Versailles

Uzavřením příměří mezi vítěznými státy Dohody a poraženými Centrálními mocnostmi skončila v roce 1918 první světová válka. Toto příměří nebylo definitivním vyrovnáním, to mělo teprve přijít. Budoucí postavení poražených států na poli mezinárodní politiky determinovala mírová konference. Konference byla svolána na leden 1919 do města symbolizujícího centrum západní demokracie, do Paříže (Moravcová, 2006, s. 33).

Pro Německo jakožto nejmocnějšího z poražených měla pařížská konference zásadní dopad na jeho budoucí vývoj. Vzhledem k citlivosti situace nebylo pro vítěznou stranu jednoduché dojít ke společnému resultátu a jednání se vlekla. Nikdo samozřejmě neměl zájem na tom, aby se události opakovaly a Německo se v budoucnu opět uchýlilo k agresivní anexionistické politice. Definitivní mír pro tuto mocnost mohl mít dvě podoby: diktát nebo dobrovolné přijetí míru. Ačkoliv se vítězové snažili apelovat na dobrovolné přijetí míru a opravdu to vypadalo, že německá vláda i lid podmínky akceptuje, situace se nakonec zvrtila ve „versailleský diktát“. Mohly za to pomstychtivé a antagonistické cíle vítězů, a především pak jejich neschopnost dojít ke společnému konsensu. Nekompromisní a nejtvrďší přístup měla Francie, které nestačil pohled na poražené a ponížené Němce, ale ke všemu chtěla ještě Německo „sedřít z kůže“. Oproti tomu kontrastoval umírněný přístup Spojených států amerických a 14 mírových bodů W. Wilsona.

Konečné znění mírové smlouvy bylo předloženo Německu v Paříži 7. května 1919. Představa, že smlouva se nebude příliš lišit od Wilsonových bodů a příměří, se rozhodně nevyplnila. Němci byli zaskočeni přehnaně tvrdými požadavky a žádali přepracování dokumentu. Druhá pozměněná varianta byla k podpisu předložena 28. června 1919, tentokrát již ve Versailles. V nové smlouvě ale k žádným zásadním změnám nedošlo a Němci museli chtít nechtě podepsat. Vzhledem ke stále nedořešené „německé otázce“, měl dokument nabýt platnosti až v lednu příštího roku. Nutno dodat, že signace znamenala pouhý začátek strastiplných dnů. Smlouva nevznikla na základě společných jednání vítězů a poraženého, nýbrž jako „konsensus“ vítězů. Smlouva řešila následující okruhy: válečné reparace a s nimi související hospodářské restrikce, teritoriální změny území, koloniální otázky a odzbrojení. Důležitým bodem všech mírových smluv byl požadavek na vytvoření Společnosti národů, který vycházel z mírových bodů W. Wilsona.

Vítězné mocnosti označily Německo a jeho spojence za hlavní aktéry válečného konfliktu a přičetly jim i největší míru odpovědnosti za veškeré strasti, ztráty a škody, jelikož válku ostatním státům (Dohodě) nekompromisně vnutili. Německá delegace se vrátila potupena domů, Německo vyšlo s války okleštěno, ožebračeno, bez cti a ke všemu se muselo podřídit ponižujícímu diktátu. Diktát ve Versailles nestačil, pokračoval i na domácí půdě a rozhořčení Němců neznalo mezí. Nicméně nezbývala jiná možnost než se vzchopit a tomuto příkoří čelit. Němci si totiž v žádném případě nemohli dovolit nepodepsat.

Nyní krátce k jednotlivým okruhům versailleské smlouvy. Jak už bylo zmíněno výše – smlouva ošetřovala válečné reparace a s nimi související hospodářské restrikce, teritoriální změny území, koloniální otázky a odzbrojení. Reparační povinnosti jsou ukotveny v několika člancích smlouvy. Kvůli reparačním povinnostem se součástí smlouvy stal i zvláštní článek 231, který pojednává o uznání válečné viny Němců a jejich spojenců. Vzhledem k tomu, že se vítězové nebyli schopni v rámci konferenčních jednání dohodnout na celkové výši odškodnění, byla zřízena Reparační komise, ve které zasedaly všechny vítězné velmoci a také Belgie. Reparační komise se měla dodatečně domluvit na celkové výši odškodnění a na způsobu splátek. Smlouva se v otázce náhrady válečných škod omezovala pouze na věcné reparace, které Německo muselo neprodleně odevzdat a k tomu zaplatit i okamžité finanční odškodnění ve výši 20 miliard zlatých marek. Z reparační politiky vyplývala i další hospodářská omezení – zabavení kapitálu, restrikce ve sféře zahraničního obchodu (samozřejmě mimo

vítězné mocnosti, které si nárokovaly jednostrannou doložku nejvyšších výhod) (Moravcová, 2006, s. 42). V otázkách teritoriálních změn se situace vyvinula následovně – Německo přišlo o dříve francouzské Alsasko-Lotrinsko a také o Sársko, které získalo autonomii a následujících patnáct let patřilo pod správu nově vzniklé Společnosti národů. Říše přišla nejen o kus svého někdejšího území, ale také o nárok na sárské uhelné doly. Podobu západní hranice říše ovlivnila ztráta krajů Eupén a Malmedy, které připadly Belgii, a ztráta Šlesvicka, které se stalo součástí Dánska. Smlouva dále stanovila demilitarizaci pravého rýnského břehu, přičemž na druhý rýnský břeh bylo preventivně nasazeno okupační vojsko. Na východě přišla říše o část Západního Pruska, Poznaňsko, Pomořansko, Gdaňsk a Hlučínsko a musela stáhnout své jednotky z Pobaltí. Podle smlouvy nemohlo Německo realizovat ani své předválečné plány tzv. velkoněmecké koncepce, tedy sjednocení všech německy mluvících států. Ačkoli se nejednalo přímo o evropské vymezení teritoriální hranice, na základě smlouvy přišlo Německo o své koloniální zisky, které si taktéž vzala pod patronát Společnost národů. Dalším důležitým bodem bylo odzbrojení. V důsledku toho musela říše zrušit brannou povinnost a dříve militaristická velmoc si musela vystačit pouze s dobrovolnickou armádou. Zákaz výroby a importu zbrojního materiálu byl v této souvislosti logickým důsledkem demilitarizačních snah.

1.7 Výmarská ústava

„Nikdo na světě nebyl svobodnější než Němci, žádná vláda demokratičtější a liberálnější než ta německá, alespoň na papíře“ (Shirer, 2004, s. 61). Ústava jakožto nejvyšší právní norma určuje orientaci a charakter státního zřízení. Výmarská ústava vznikla jako opora nového systému, který měl zaručit lepší zítřky a zprostředkovat cennou zkušenost. Její tvůrci čerpali inspiraci z ústav Švýcarska, Velké Británie, Francie a Spojených států amerických. Ve své době platila za jeden z nejdemokratičtějších dokumentů, ale i ten měl bohužel své nedostatky. Ústavní systém neovlivnila pouze ústava, ale i Versailleská mírová smlouva a v neposlední řadě také skeptický postoj vládních elit k republice. Mírová smlouva přímo ovlivnila ústavu značnými teritoriálními ztrátami a nemožností sjednocení německých území – spojení v tzv. „Německorakousko-uherskou Mitteleuropu“⁶, dále nepřiměřenou reparační zátěží

⁶ Již v průběhu války se hojně diskutovala otázka poválečné podoby Evropy. Němci patřili k těm národům, které do války vkládaly velké naděje a doufaly, že si opět polepší. Debaty o válečných cílech říše se vedly napříč všemi společenskými vrstvami. Postupně se vydělily dva názorové proudy – extrémně anexionistický a umírněný. Projekt tzv. Německo-rakousko-uherské Mitteleuropy patří k těm umírněnějším variantám, která předpokládala hospodářskou hegemonii na úkor teritoriálních zisků.

a vznikem okupačních zón. K tomu nepříznivá vnitropolitická situace ovlivněna absencí demokratického smýšlení vládnoucích elit a jejich ochota zakonzervování autoritářské formy vlády namísto boje za demokracii spolu se skeptickým pohledem radikalizující se veřejnosti nevytvářely republice příliš příznivé klima.

Vzhledem k tomu, že se jednalo o první německou zkušenost s parlamentní demokracií, lze předpokládat, že i v nejdemokratičtějších dokumentu své doby se našly více či méně závažné nedostatky, které přispěly k zániku republiky. Za jednu z nejzásadnějších slabín považují odborníci pravomoce říšského prezidenta zakotvené v článku č. 48 Říšské ústavy. Jedná se například o zavedení výjimečného stavu v době ohrožení bezpečnosti a veřejného pořádku a jeho obnovení pomocí ozbrojených sil, přechodné zrušení základních občanských práv či vydávání tzv. nouzových opatření s platností zákonů. Mimořádné pravomoce říšského prezidenta měly být dodatečně ošetřeny příslušným zákonem, ale nakonec k tomu nikdy nedošlo. Díky tomu disponoval prezident příliš velkou osobní mocí, která mohla být zneužita, pokud se osobnost zastávající tuto funkci plně neztotožňovala s demokratickými ideály. Říšský prezident představuje nejvyššího státního činitele, jehož funkce v podstatě navazuje na tradici minulé autoritářské vlády a doplňuje autoritu císaře. Zde vzniká první paradox – ačkoliv se formálně jedná o parlamentní demokracii, zároveň lze říci, že Výmarská republika představuje parlamentní demokracii s prvky autoritářské prezidentské republiky. Problematika článku č. 48 se plně projevila na začátku 30. let po rozpadu tzv. velké koalice, která odstartovala trend autoritativních vlád prezidiálních kabinetů a politiku nouzových opatření.

Další slabinou ústavy je příliš krátké 4leté volební období, během kterého nebylo dostatek prostoru pro vytvoření silné a stabilní koaliční vlády a také pro získání sympatií a důvěry voličů. Kromě toho vláda neměla oproti říšskému prezidentovi příliš silné postavení a její existence závisela na jednoduchém vyslovení nedůvěry ze strany poslanců a (ne)důvěře prezidenta.

Poslední zvláštnost jsem naznačila již úvodu – nejedná se o Ústavu Výmarské republiky, ale o Ústavu Německé říše. Domnívám se, že tento nostalgický paradox charakterizuje postoj k politickému novu, který nastal po prohrané válce a vystihuje touhu Němců po uchování „zlaté éry“ vilémovského císařství.

1.8 Politická scéna

Již ke konci války existovaly snahy o parlamentarizaci země, které se mohly plně začít realizovat až po skončení válečného konfliktu. Konec války umožnil realizaci těchto snah především kvůli iniciativě a tlaku vítězných mocností, které požadovaly změnu politického systému. Německo se ocitlo na straně poražených, a proto muselo chtít nechtě dostát požadavkům vítězných mocností přebudovat říši na demokratický politický systém.

Říjnové reformy, které stihl prosadit kabinet Maxe Bádenského, znamenaly velký pokrok v rámci demokratických snah a volebního práva. Pruský trojtřídní volební systém⁷ byl nahrazen všeobecným volebním právem a poprvé v historii země mohly svůj hlas odevzdat i ženy. Poprvé se tyto reformní změny realizovaly v lednu 1919, kdy Rada lidových pověřenců vyhlásila volby do Národního shromáždění.

Na politické scéně došlo na přelomu roku 1918 a 1919 k transformaci širšího spektra politických stran a hnutí. Z císařské éry zůstalo katolické Centrum (*Zentrum*, Z) a Sociálnědemokratická strana (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD). Názory stranických příslušníků SPD se v tomto období značně rozcházely, a to především kvůli rozporům v otázkách válečné politiky. V důsledku toho docházelo k postupné polarizaci strany. Na levém křídle SPD vznikl opoziční Svaz Spartakovců (*Spartakusbund*). Polarizace pokračovala odštěpením většinové (*Mehrheitsozialdemokratische Partei Deutschlands*, MSPD) a nezávislé (*Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, USPD) frakce a vyvrcholila iniciativou z řad nezávislých – založením Komunistické strany Německa (*Kommunistische Partei Deutschlands*, KPD). Spolu s Německou dělnickou stranou (*Deutsche Arbeiterpartei*, DAP) patřila KPD k novým politickým subjektům. Liberálové se koncentrovali v rámci Německé lidové strany (*Deutsche Volkspartei*, DVP) a Německé demokratické strany (*Deutsche Demokratische Partei*, DDP).

Právě taková extrémně levicová radikální uskupení jako byl Svaz Spartakovců a později KPD se snažila nová vláda odstavit. Právě takoví ohrožovali snahy vládních elit, když po celé říši propagovali vytvoření dělnicko-vojenské republiky rad v čele s nejvyšším orgánem ústřední rady. Nemyslitelné! Za agitaci, stávkou, podřívání autority a politické prozření si revoluční

⁷ Trojtřídní volební právo rozděluje voliče to tří tříd podle výše odváděných daní a zvýhodňuje elitní majetnou vrstvu obyvatelstva.

symboly Rosa Luxemburgová a Karl Liebknecht „vysloužili“ smrt. Tyto dvě osobnosti se staly oběťmi politicky motivovaných fémových vražd, které patřily k běžným praktikám pozdějšího nacistického režimu. „*Radikálové umírněným sociálním demokratům nikdy neodpustili použití síly – které bylo použito po celém Německu opakovaně, jako odpověď na nepokoje v následujících měsících a letech – takto brzy vyvolaná zášť a nepřátelství posílilo pozdější komunistický (Moskvou dominovaný) pohled na sociální demokraty jako „sociální fašisty“, horšího nepřítele než nacisté*“ (Fulbrook, 2010, s. 29).

Dne 19. ledna 1919 se k volbám do Národního shromáždění dostavilo 83 % voličů (Müller et al., 2001, s. 234). Na základě volebních výsledků vznikla první výmarská koalice. Nejsilnějším koaličním partnerem se stala sociální demokracie v zastoupení MSPD, která z celkového počtu 421 křesel získala 163 mandátů. Zbytek koalice tvořilo katolické Centrum a liberální DDP. Přestože se KPD těšila poměrně velké oblibě a podpoře voličů, volby bojkotovala. Stejně se k volbám postavila i nová Německá dělnická strana (DAP), později známá jako Nacionální socialistická německá dělnická strana (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP) (Dederke [non vidí], 1973 In: Moravcová, 2006, s. 30). Od červnových voleb v roce 1920 začala sociální demokracie ztrácet svou voličskou základnu a s ní koaliční převahu, kterou už nikdy nezískala zpět. Jak uvádí Müller et al. (2001, s. 237), koaliční převahu si sociální demokraté dokázali s krátkými přestávkami udržet pouze v Prusku, kde jejich vládní převaha trvala až do roku 1932. V krizovém období 20. let se na politické scéně formuje „fenomén“ NSDAP, která systematickým populismem začala cílit na voličskou základnu. Svě první volební úspěchy zaznamenala strana na počátku 30. let, kdy se postupně začal měnit její politický status. Ve stejné době dochází k rozpadu výmarské koalice a začíná éra prezidiálních kabinetů a politiky nouzových opatření. Této politiky využil na sklonu republiky i představitel nejsilnější politické strany NSDAP Adolf Hitler. Zmocňovacím zákonem z 23. března 1933 zavedl se souhlasem parlamentu legálně diktaturu a definitivně zpečetil osud Výmarské republiky.

Nutno podotknout, že politická scéna se v zásadě prakticky nezměnila, pouze se přeskupily či sloučily už existující frakce. Zdánlivě stabilní základna nesocialistické parlamentní většiny byla ohrožena vnitřní roztržitostí stranických subjektů a trpěla ideologickým dogmatismem, který znesnadňoval koaliční partnerství. Absence zkušeností s parlamentním

systemem, „neatraktivita“ politických stran a obecně platný odmítavý postoj k nové formě vlády patří k oslabujícím faktorům výmarské politické scény.

2 PŘEHLED A SPECIFIKACE DOBOVÝCH MÉDIÍ

Komunikace je stará jako lidstvo samo. S rozvojem technologií i komunikace povýšila na vyšší úroveň – na komunikaci masovou. Spolu s ní došlo k rozvoji masových médií, která zprostředkovávají a rozšiřují informační kvantum. Médium chápeme v tomto smyslu jako zprostředkovatele komunikačního obsahu, který je určen co největšímu počtu příjemců. Jednou ze zásadních úloh masových médií je tvorba a rozšiřování informací, dále například myšlenek, kultury či ideologie. Z výše uvedeného tedy vyplývá, že média mají nad svými příjemci značnou moc – ovlivňují, formují, jsou zdrojem vědění a zábavy, vykládají realitu či představy o ní, vykreslují prostředí veřejného života atd. (McQuail, 2003).

Do 30. let 20. století patří k nejdůležitější masovým médiím tisk, rozhlas a film. Nelze v této souvislosti opomenout specifickou úlohu propagandy, která se později stala důležitou složkou propagace a ideologie nacionálních socialistů. Pokud se budeme soustředit na tyto výše zmíněná média, bylo by na místě nastínit i jejich stručný vývoj. Tištěná kniha, která se rozšířila díky rozvoji knihtisku v první polovině 15. století, se stala jedním z prvních prototypů masového média. V této souvislosti proto nelze opomíjet ani roli literárních děl jakožto dobových médií (více viz další kapitola). Na přelomu 16. a 17. století spatřila světlo světa první periodika – noviny⁸ a zhruba o sto let později i časopisy. Noviny se jako opravdu masové médium začaly prosazovat teprve ve 20. století. Svoboda projevu a právo svobodně publikovat začaly v této době nabývat zcela nových rozměrů. Výmarská společnost však nebyla odkázána pouze na tištěná média, s technickým pokrokem pronikaly k veřejnosti i výtvarky moderní doby jako film a rozhlas. Vzhledem k tomu, že rozhlas byl v době vzniku Výmarské republiky poměrně novým komunikačním zařízením, jeho technické dispozice nedostačovaly komerčním účelům. V roce 1922 získalo Německo licence a začaly vznikat první rozhlasové společnosti. Zajímavé však je, že nové médium nebylo v počátcích svého vzniku politicky angažováno. Rozhlas se stal důležitým masovým médiem a prvkem propagandy až v době nacismu. Lze to přičítat nedůvěře v něj a také tomu, že vládní elita nedokázala předvídat možnosti rozhlasu (Lerg, 1965, s. 121). Kromě toho také rozhlasový aparát nepatřil k levnému a nezbytně nutnému

⁸ Fenomén masového média sahá až do starověkého Říma – v této souvislosti mají totiž i noviny svého daleko staršího předchůdce – „Acta diurna“ a leták. Acta diurna neboli denní události byly pravidelně vytesávány do kamene již v za doby Julia Caesara. Podoba noviny, tak jak je známe dnes, se začala rýsovat od konce 16. století. Příspěvatelé Wikipedie, *Noviny* [online], Wikipedie: Otevřená encyklopedie, c2017, Datum poslední revize 10. 09. 2017. [citováno 25. 09. 2017]. Dostupné z: <<https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Noviny&oldid=15308112>>

vybavení běžné domácnosti. Oproti tomu „technický zázrak“ pohyblivého obrazu okamžitě oslovil široké masy a jeho velkou výhodou oproti rozhlasu bylo, že jeden film shlédlo zároveň i několik stovek diváků a ke všemu nemuseli kvůli tomuto povyražení sahat hluboko do kapsy. Film skýtal netušenou zábavu pro všechny společenské vrstvy a nabízel divákovi vše – zábavu, drama, poučení, filmové triky a později i hudbu a zvuk. Film podněcoval skoro všechny smysly a poválečné společnosti poskytl cenný únik od neútešné reality. Film se stal takřka okamžitě oblíbeným médiem napříč všemi společenskými vrstvami a také prostředkem státní, národní i společenské propagandy.

Následující kapitoly jsou věnovány pouze tisku, literatuře a filmu, jejich charakteristickým rysům a tematické orientaci.

2.1 Tisk

„Každý Němec má právo v mezích veřejnoprávních svobodně vyjadřovat svoje mínění slovem, písmem, tiskem obrazem nebo jiným způsobem. (...) Cenzura neexistuje; přesto mohou být zákonem určena jistá ustanovení, která jsou přípustná v boji proti závadné literatuře a k ochraně mládeže“ (Vlček a Schelle, 1994, s. 74). Se vznikem republiky byla přislíbena německé společnosti svoboda, kterou se nový režim zavázal dodržet v co největší míře. Otázka svobod byla ošetřena mnoha zákony a také ústavou, konkrétně například i výše citovaným článkem č. 118 Říšské ústavy, který zaručuje svobodu projevu jako jedno ze základních práv. Dále pak článkem č. 142 Říšské ústavy, který zaručuje svobodu vědě a umění, stejně tak jako jejich ochranu a rozvoj. Nelze si však nevšimnout, že tisk byl opomenut nejen v tomto článku, ale i v celé ústavě. Začátkem 30. let se sice znovu začala vést diskuze ohledně přijetí nových zákonů týkajících se tisku, jelikož stále platila legislativa z roku 1874, ale ve výsledku se tisk nedočkal žádné ústavněprávní ochrany.

Poněkud vágní a příliš obecné formulace přinesly později řadu problémů, a to zejména kvůli článku č. 48 Říšské ústavy. Jak už bylo naznačeno v předchozí kapitole, s článkem 48 se pojila tzv. nouzová opatření, která opravňují říšského prezidenta v případě ohrožení veřejné bezpečnosti a pořádku přijmout nutná opatření a zakročit pomocí ozbrojené moci. Zároveň tak

smí přechodně zrušit další ustanovení zakotvená v ústavě. Poprvé došlo k omezení svobody tisku již v roce 1922, kdy říšský sněm schválil první zákon na ochranu republiky (Gesetz zum Schutz der Republik). Opatření bylo schváleno 23. července 1922 jako reakce na zavraždění bývalého ministra financí Matthiase Erzbergera a ministra zahraničních věcí Walthera Rathenau⁹ a také jako reakce na tiskové kampaně vedené především proti Erzbergovi. V této souvislosti je důležité povšimnout si dvou paragrafů – § 20 a § 21, které umožnily zákaz novin a časopisů v délce trvání od čtyř týdnů až po šest měsíců. Jednalo se o tiskoviny, které se podílely na negativních, antirepublikánsky zaměřených kampaních. Obecně lze říci, že zákony zakazovaly protistátní antirepublikánské organizace, jejich tisk a shromažďování. První zákon na ochranu republiky platil až do roku 1929. Druhý zákon na ochranu republiky vstoupil v platnost 28. března 1930 s dobou trvání dva roky a prodlužoval a doplňoval první zákon. Politicky motivované násilné činy byly tvrdě trestány a za tímto účelem byl zřízen i státní tribunál na ochranu republiky. Jak uvádí Dussel (2011, s. 125), počet zákazů měl spíše klesavou tendenci, ovšem pouze do té doby, než zákazy znovu legitimizovala prezidentova nutná opatření. Lze tedy konstatovat, že pokud se hovoří o svobodě výmarského tisku, hovoříme o paradoxu svobody.

O distribuci tiskovin, zejména novin, se zpočátku staraly menší podnikatelské subjekty. To se ale změnilo se vznikem velkých vydavatelství jako *Ullstein Verlag* či *Mosse Verlag* a především s nástupem Alfreda Hugenberg a jeho koncernu na mediální trh. I když nepatřil k jediným vydavatelstvím, jeho jméno si získalo důležitosti a významu. Kromě svého podnikání patřil ke spoluzakladatelům politické strany DNVP a netajil se svými sympatiemi k osobnosti Adolfa Hitlera a k národním socialistům.

V době Výmarské republiky patřil tisk k nejdůležitějším masovým médiím. Důvod je zřejmý – lidé tehdy nebyli v takové míře ovlivněni elektronickými masovými médii a tisk byl daleko subjektivnější než dnes. Kromě toho nabízel trh čtenářům i daleko větší množství tiskovin. Denní tisk tvořil nejdůležitější informační základnu a poskytoval nepřeborné množství informací. Vzhledem ke svému širokému tematickému záběru si nemohl denní tisk dovolit důkladný rozbor jednotlivých témat. Tento problém řešily týdeníky a další méně četná

⁹ Oba ministři se stali oběťmi politicky motivovaných fémových vražd, které spáchali atentáčníci z levicově orientované teroristické organizace Consul. Organizace se hlásila k německému konzervativnímu nacionalismu, odmítala Versailleskou smlouvu a snažila se o destabilizaci republiky.

periodika. Samostatnou kapitolou tvoří stranický tisk, o kterém budu blíže pojednávat v následující kapitole.

Vzhledem k tomu, že jsem si zvolila tisk jako jedno ze zkoumaných dobových médií, je velmi důležité zmínit se v této souvislosti o jeho pramenné povaze. Tisk, stejně jako jiná média, nabízí velmi široké možnosti zkoumání a s tím i stejné množství omezujících limitů. Jednou z charakteristik tisku je jeho periodicitu, díky které se tisk odkazuje na více či méně komplexní informační obsahy a různé tematické celky. Vždy záleží na charakteru jednotlivého média a na kontextu dané doby, jinými slovy – jedna věc je zaměření periodika a to, jak a co se snaží dokumentovat, jak pochopí a zpracují autoři jednotlivé skutečnosti a druhá věc, co pak tedy skutečně sdělí svým čtenářům. Od toho se odvíjí i dvě základní funkce tisku – informační a dokumentační. Provázanost mezi těmito funkcemi je zřejmá, avšak s přihlédnutím na potřeby výzkumu se primárně zabývám funkcí dokumentační, od které se až druhotně odvíjí funkce informační. Tisk nebere v potaz svůj odkaz do budoucna, zabývá se přítomností a informacemi, které jsou pro společnost nějakým způsobem aktuální a atraktivní. Proto není vždy možná detailní komparace s jednotlivými historickými událostmi. Výsledný mediální produkt není tedy skutečným odrazem objektivní reality, ale dobové reality obohacené o sociální aspekty, čímž se stává subjektivní dobovou realitou, která zprostředkovává své vlastní informační obsahy. Tyto obsahy dále ovlivňuje objektivně-subjektivní pohledem autora, popř. autorských kolektivů periodik.

2.2 Politicky angažovaný tisk

Politicky angažovaný tisk hrál ve Výmarské republice důležitou roli. Trh nabízel široké spektrum jak levicově orientovaného, tak i pravicově orientovaného tisku. Vedle oficiálních stranických tiskovin, existuje i nepřehledné množství regionálních, popřípadě i městských, variant, které znesnadňují orientaci na trhu tiskovin. Velké množství politicky angažovaného tisku na trhu vzbuzovalo dojem rozmanitosti, v praxi to ovšem znamená obrovskou roztržitost a fragmentaci. Proto se nyní omezím pouze na prezentaci oficiálních stranických periodik a tento výčet případně doplním o další neoficiální periodika, jejichž mediální obsahy budu v další kapitole srovnávat s historickým narativem Výmarské republiky. Konkrétně se pak tedy

bude jednat o nejdůležitější a nejznámější periodika politických subjektů tzv. Výmarské koalice.

2.2.1 Levicově orientovaný tisk

Jak už bylo zmíněno v předchozí kapitole, ještě v průběhu první světové války došlo k polarizaci politické levice. Výsledkem toho „štěpení“ byly čtyři politické subjekty – původní SPD a její odštěpení frakce MSPD, USPD a KPD. Po změně politického režimu a odstranění cenzury začala nově vzniklá KPD s budováním vlastního tisku. „První“ vydání *Die Rote Fahne* vychází již 9. listopadu 1918 s podtitulem *Zentralorgan des Spartakusbundes* jako ústřední orgán *Spartakusbund* a v duchu revolučního vůdce Lenina naplňuje myšlenku, že součástí strany by měl být jak ústřední výbor, tak i ústřední orgán. (Dussel, 2011, s. 138) Komunistická strana vznikla o pár měsíců později, v lednu 1919, a následující rok v září změnila i podtitul svého ústředního orgánu na *Zentralorgan der kommunistischen Partei Deutschlands (Sektion der III. Kommunistischen Internationale*. Kořeny *Die Rote Fahne* však sahají až do roku 1876, kdy byly noviny krátce vydávány jako týdeník členem politické strany SAP¹⁰. Levicový stranický tisk se od začátku vzniku republiky potýká s množstvím represivních opatření, pomocí kterých se snaží vládní elita eliminovat jeho vliv a oslabit svého politického protivníka. Státní represe proti komunistům vrcholí zavražděním zakladatelů strany a redaktorů *Die Rote Fahne* Rosy Luxemburgové a Karla Liebknechta. Nedlouho po smrti lídrů komunistického hnutí byla *Die Rote Fahne* opět zakázána a zákazy trvaly de facto po celou dobu trvání republiky. V době zákazů vycházely noviny ilegálně pod jinými názvy. Díky svému nekompromisnímu stylu patřila *Die Rote Fahne* k nejčastěji zakazovaným novinám Výmarské republiky. Jak uvádí Dussel (2011, s. 140), v roce 1919 byla *Die Rote Fahne* zakázána celkově na 240 dnů, v následujících letech se zákazy pohybovaly v průměru jen mezi 4 až 26 dny, ale mezi lety 1923 a 1924 omezily publikační činnost až na 136 dnů. Naopak v letech 1925 až 1930 se zákazy pohybovaly v rozmezí 10 až 26 dnů a v následujících letech se jejich počet opět prudce zvýšil. Samozřejmě, že *Die Rote Fahne* nebyla jediným radikálně levicovým periodikem. Vedle *Die Rote Fahne* a jejich regionálních variant a vycházely například mnichovské noviny *Neue Zeitung* či *Kommunist* ve Stuttgartu, dále pak *AIZ (Die Arbeiter-Illustrierte Zeitung)* a *Die*

¹⁰ SAP (*Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands*), česky Socialistická dělnická strana Německa byla založena roku 1875 a patřila politickým subjektům císařské éry.

Weltbühne. V době Třetí říše byly *Die Rote Fahne* oficiálně zakázaným periodikem a tento socialistický magazín se na německém trhu znovu objevil až v srpnu 1992.

V souvislosti s levicově orientovaným tiskem nelze nezmínit Carla von Ossietzkeho, který patří k vyznaným publicistickým osobnostem širokého spektra demokratické publicistiky, konkrétně tedy k silně levicovým autorům tíhnoucím k nedogmatickému komunismu a v případě Ossietzkeho také k zatvrzelému pacifismu (Spurný, 2009, s. 34). Od roku 1926 vystupuje jako šéfredaktor nezávislého týdeníku *Die Weltbühne*, do kterého přispívalo široké spektrum silně levicové a demokratické inteligence. Kromě Carla von Ossietzkeho nalezneme mezi autory i další známá jména jako například spisovatele Alfreda Döblina či Kurta Tucholskeho.

2.2.2 Sociálně-demokraticky orientovaný tisk

Sociálně-demokratický tisk neměl mezi svými polarizovanými frakcemi zrovna jednoduché postavení. Sociální demokraté byli oproti svým polarizovaným frakcím znevýhodněni pro své vůdčí postavení v nově konstituované republice a také proto, že se v podstatě nemohli ohrazovat proti sobě a vlastní politice. Své ideje si museli spolu s vládní politikou a strategiemi umět obhájit nejen v rámci politického spektra, ale především u občanů. A právě to je jeden z důvodů ztráty čtenářské základny sociálně-demokratického tisku ve prospěch polarizovaných levicových frakcí. Kromě toho se sociálně-demokratický tisk svým obsahem orientoval spíše na stranické funkcionáře než na masového čtenáře (Dussel, 2011, s. 141). Centrálním orgánem sociálních demokratů se staly třikrát týdně publikované noviny *Vorwärts* s podtitulem *Zentralorgan der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*. První číslo novin spatřilo světlo světa již v roce 1876 a dodnes je ústředním orgánem německé sociální demokracie. K dalším významným periodikům pak patří i časopis *Deutsche Republik*, který představuje fúzi sociálně-demokratických autorů s katolicky orientovanými publicisty. K významným sociálně-demokraticky orientovaným osobnostem publicistické scény patří jednoznačně i někdejší šéfredaktor časopisu Werner Thormann spolu s Carlem Mierendorffem.

2.2.3 Liberálně orientovaný tisk

Ke dvěma nejvýznamnějším liberálně orientovaným stranám výmarské politické scény patřila levicově liberální DDP a téměř pravicová DVP. Každá strana měla „svůj“ liberální tisk a o spolupráci mezi nimi se v této oblasti moc hovořit nedá. K neznámějším periodikům DDP patří například *Berliner Tagesblatt*, *Frankfurter Zeitung*, *Die Hilfe* či *Vossische Zeitung*.

Vossische Zeitung patří k nejstarším berlínským periodikům a jeho začátky se datují od roku 1617. Nejdříve vycházely s podtitulem *Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen* a posléze už jen s podtitulem *Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen*. K neznámějším novinám DVP pak zcela jistě patří *Deutsche Allgemeinen Zeitung* s potitulem *Früher „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“*, jejichž vlastníkem nebyl nikdo jiný než průmyslník a člen DVP Hugo Stinnes.

Vedle *Vossische Zeitung* se mezi liberálně orientovaným tiskem vyjímal také týdeník DDP *Die Hilfe*. Jak uvádí Spurný (2009, s. 31), většina autorů týdeníku se hlásila k levicovému liberalismu, soucítila se sociálně slabšími vrstvami obyvatelstva a ctěla prorepublikánské a demokratické hodnoty ne zcela prosté nacionální ideologie, která tkví v národně-sociální ideologii strany. V žádném případě se nejedná o pojetí nacionální ideologie podle hitlerovského vzoru. K významným publicistickým osobnostem týdeníku patří Gertrude Bäumerová.

2.2.4 Národně socialistický tisk

Týdeník *Völkischer Beobachter* s podtitulem *Kampfblatt der nationalsozialistischen Bewegung Großdeutschlands* patří k nejdůležitějším stranickým novinám a významnému stranickému orgánu národních socialistů. Od prosince roku 1920 měla strana národních socialistů (NSDAP) i své stranické noviny. Jednalo se o nadregionální noviny, které vycházely jak v Mnichově, tak i berlínské metropoli. Jejich předchůdcem byly místní noviny *Münchener Beobachter* (ústřední orgán *Deutsch-Sozialistische Partei*, DSP), které vycházely již od roku 1887 a které v roce 1918 přešly do vlastnictví nově založené *Thule Gesellschaft*.¹¹ Ke změně

¹¹ *Thule Gesellschaft* (Společnost Thule) byla založena doslovně jako „studijní skupina pro germánský starověk“ (Studiengruppe für germanisches Altertum). Jedná se o okultní spolek, který se orientuje na „völkisch“ (národní, rasový) tradice, pohanskou magii a zastává antisemitské názory. Mezi její členy patřili známí představitelé nacistického režimu jako například A. Hitler, A. Rosenberg či R. Hess.

názvu došlo za redakčního vedení Dietricha Eckarta. Za jeho působnosti převzaly noviny úlohu stranického orgánu a vypracovaly se na jedny z nejvýznamnějších „völkisch“ tiskovin. Hlavní náplní *Völkischer Beobachter* bylo jednak informovat, ohlašovat a zprostředkovávat politické pokyny a názory a šířit nenávistné antirepublikánské postoje, antisemitismus a rasové teorie.

Od února 1923 se z týdeníků stává deník¹² a jeho expediční náklady se zvyšují o více než dvojnásobek. V listopadu téhož roku zorganizoval stranický předseda Adolf Hitler v mnichovském Měšťanském pivovaru tzv. pivní puč, který ho dle rozsudku připravil o svobodu na pět dlouhých let. NSDAP a její *Völkischer Beobachter* podlehly úřednímu zákazu. Hitlerův trest však příliš dlouho netrval a v prosinci 1924 byl již na svobodě a u bavorského premiéra vyjednal odvolání zákazu strany a jejího tisku. Noviny *Völkischer Beobachter* se znovu objevily 26. února 1925.

2.3 Literatura

Nejen v Německu, ale i jinde ve světě přineslo dvacáté století spoustu změn, které se nesly v duchu vědecko-technického pokroku a umělecko-kulturní revoluce. Avantgarda jakožto kulturní a umělecké hnutí první poloviny 20. století postupně začala ovlivňovat evropskou scénu, ale tento rozvoj zbrzdila v Německu první světová válka. Konflikt strhl nejen běžné obyvatelstvo, ale i umělecké kruhy. Ovšem i v řadách inteligence a v umělých kruzích se našli zatvrzelí pacifisté, kteří stejně doufali, že válka nebude mít dlouhého trvání. Toto přání se bohužel nevyplnilo a „odhalování reality“ se začalo projevovat nejen v revolučních snahách a protiválečných náladách obyvatelstva, ale i postojích umělců a inteligence. Konec války a odmítání současného militaristického režimu a jeho hodnot patřily k hlavním tématům literatury.

Po konci války zažívá Německo období velkého kulturního rozkvětu a inovací, které se mohly opět naplno rozvíjet. V oblasti kultury a umění se objevilo množství nových forem a uměleckých směrů, které ovlivňovaly jak poměry ve společnosti, tak i v republice.

¹² „*Völkischer Beobachter* wird Tageszeitung! Ab Donnerstag den 8. Februar 1923 beginnt der Tageskampf.“ (In: *Völkischer Beobachter*, Nr. 11. 3. 2. 1923, s. 1)

I po konci války setrvalo Německo stále pod expresionistickými vlivy, zatímco světová kulturní scéna expresionismus už pomalu opouštěla. Ačkoliv avantgardní umělecké směry a hnutí existovaly již před válkou, Německo je plně „objevilo“ až po jejím konci. Bylo to něco, co fascinovalo, budilo respekt a zároveň vzbuzovalo opovržení. Není tento způsob moderny až moc moderní? Podobné námitky vznášeli kritikové moderny, avšak marně – Německo jí zcela propadlo. Snaha o vzpouru proti tradičnímu a zavedenému měšťáckému pořádku, o vyzdvižení subjektivního přístupu, zdůraznění ambivalence a vnitřního dialogu, snaha šokovat a zároveň zasáhnout masy – to vše charakterizuje expresionismus, který je tak vlastně odrazem dobové krize plné sociálních rozporů. Současně s expresionismem zasáhl německou společnost také dadaismus, který se sice v literatuře moc neuchytil, ale zato oslovoval v jiných uměleckých sférách. Válečná zkušenost vytříbila německý expresionismus a povýšila jej na jeden z nejvlivnějších uměleckých proudů a na masové hnutí německých uměleckých kruhů. Zvláště pak poslední etapa německého expresionismu ovlivnila nejen německou, ale i světovou literární tvorbu. Vyzdvižení vlastních prožitků a pocitů na úkor chladného zobrazení prosté reality, která je často deformována za účelem kontrastu prožitku. Poválečný německý expresionismus se vyznačoval jedním společným motivem – zachycení chaosu. Literární autoři zpracovávali různé náměty, ale motiv chaosu tyto tematicky odlišné náměty spojoval.

Zatímco počátek 20. let v Německu stále ještě ovlivňoval předválečný a válečný expresionismus, od druhé poloviny 20. let až do konce desetiletí ovládá umělecké kruhy a jejich tvorbu „nová věcnost“ (*Neue Sachlichkeit*). Po „společensko-hospodářské katarzi“ v první polovině 20. let se atmosféra nesla v duchu pasivity a zklamání z nevyužitého poválečného potenciálu. V literární tvorbě se objevují díla kritizující stávající společenskou situaci, chatrný demokratický systém a v neposlední řadě i kritika politické a hospodářské krize. Moderní doba ovlivněna avantgardním kulturním hnutím přinášela spoustu nových podnětů – například z oblasti filozofie, psychologie a psychoanalýzy, které se začaly promítat i v literatuře. Tyto nové impulzy ohromily německou literární scénu, která se začala čím dál více otvírat světu. Položili tak základy kulturního obratu, který manifestoval odvrácení se od tradičních konzervativních hodnot, od toho, co autoři sami tak často kritizovali ve svých dílech. Vrhají se vstříc světovým trendům a moderně v její plné šíři a hloubce. Postupné opuštění tradičně německého konzervativního ducha pomohlo k přerodu do „nové věcnosti“. Ta se snažila odstranit pokřivený obraz expresionismu a nahradit jej řádem, který spatřovala ve zobrazení

reality. Objektivní zobrazení zaujímá kritický postoj k realitě, nedistancuje se od předchozí emocionality, ale pouze ji potlačuje. K literárním žánrům patřil „historický román“, který zachycuje určitou dobu, její společnost a problémy, ke kterým se často kriticky vymezuje. K nejslavnějším a zároveň nejoblíbenějším počínům toho žánru pak jednoznačně patří dílo *Berlin Alexanderplatz* od Alfreda Döblina, který vyšel v roce 1929 a okamžitě si získal poměrně velkou popularitu mezi čtenáři. K dalším žánrům výmarské republiky pak patřila i „reportážní literatura“, která se vyznačuje stručností a věcností zpracovaných faktů a vysokou mírou objektivity. K nejznámějším dílům tohoto žánru patří soubor reportáží od německy píšícího pražského autora Egona Evina Kische *Der rasende Reporter* (Zuřivý reportér). Kromě historického románu a reportážní literatury se zpopularizoval i zcela nový dramatický žánr tzv. *episches Theater* (epické divadlo), s jehož prosazením je úzce spjat Bertolt Brecht.

Úpadek nové věcnosti začal v období Velké hospodářské krize v roce 1929 a pokračoval ve 30. let, kdy se začínala rozmáhat ideologicky orientovaná literatura, jejíž rozkvět nastal po uchopení vlády nacionálních socialistů.

2.4 Film

„Film v sobě spíše, než vyložené vyznání víry odráží psychologické dispozice – tyto hluboké vrstvy společenské mentality, která zasahuje více nebo méně pod rozměry vědomí. Jistě že oblíbené časopisy, rozhlas, žádané knihy, inzeráty, móda v řeči a jiné usazeniny kulturního života národa poskytují nám rovněž cenné informace o převládajícím postoji, o obecných vnitřních snahách. Avšak film jako sdělovací prostředek předčí tyto prameny tím, že v sobě zahrnuje tyto zjevy v plné jejich šíři“ (Kracauer, 1958, s. 9).

Přestože německý film spatřil světlo světa již v roce 1895¹³, jeho rozkvět nastal teprve až po první světové válce. Historie německého filmového průmyslu se začala psát kolem roku 1910. Monopol si udržovaly především filmy francouzské, později spolu s americkou a italskou filmovou produkcí. Krátká minutáž prvních filmů měla přilákat obecnost k novince

¹³ 1. listopadu 1895 představili bratři Sklandowští německému publiku v berlínské Wintergarden svůj vynález zvaný Bioscope, na kterém promítli obecnstvu první film. I když Sklandowští předběhli historickou premiéru bratrů Lumièreových, která se konala 28. prosince v pařížském Grand Café, jejich filmy neoslovily publikum tak jako ty francouzské (Taylor, 2016, s. 188).

kulturního a technického pokroku. Filmy se promítaly v provizorních putovních *Wanderkinos* a poté v *Landeskinos*, která předcházela současné podobě kina (Taylor, 2016, s. 188). I když se film těšil stále větší oblibě, přesto se vyšší společenské vrstvy stavěly k filmu skepticky a považovaly jej za jakousi alternativu pokleslé formy zábavy a odreagování. Ani herci neměli zpočátku jasno ve vztahu k filmu – jejich jistotu představovalo stále divadelní jeviště.

V počátcích rozmachu německého filmového průmyslu bylo Německo vystaveno silnému vlivu zahraniční filmové produkce. Obrat nastal až po první světové válce. ProjectionsAG „Union“, která se pokusila o sdružení již existujících německých kin distribuční sítě, vznikla ještě před válkou. V průběhu války byla za podpory vlády založena Německá filmová společnost (Deutsche Lichtbild-Gesellschaft, „DEULIG“) a Fotografický a filmový úřad (Bild- und Film-Amt, „BUFA“)¹⁴. Nelze opomenout ani transformaci filmových společností do nové podniku Universum Film A.G. („UFA“). Všechny výše zmíněné organizace, až na ProjectionsAG „Union“, vznikly za účelem pozitivní domácí i zahraniční propagace a také proto, aby dokázaly konkurovat zahraničnímu filmovému importu a ovlivnily negativní obraz Říše v protiněmeckých filmech. Zatímco DEULIG měla spíše komerční charakter, BUFA se profilovala jako vládní organizace primárně se orientující na potřeby militarizace (Kracauer, 1958, s. 3).

Po válce se německý umělecký svět snažil lidem „vrátit“ umění a jeho prostřednictvím se vyzpovídat ze zklamání, které je po válce zasáhlo. Nedošlo k vytoužené očistě a k žádnému uvolnění. Revoluce? Žádná nebyla. Změny? V podstatě žádné nenastaly. Jedna část, ač zklamána, si paradoxně oddechla, že Říše není revolucí bezprostředně ohrožena a že nový svět socialismu (Rusko) může sledovat z bezpečné vzdálenosti. Druhá část uměleckého světa se stáhla do svého nitra a inklinovala ke konzervatismu, duchovnu, mysticismu a abnormalitám (Taylor, 2016, s. 198).

Tyto tendence se projeví v jednom z prvních a zároveň jedním z nejslavnějších filmů německé kinematografie *Kabinet doktora Caligariho* (*Das Kabinet des Dr. Caligari*, 1920) režírovaný Robertem Wienem. Výsledný produkt se diametrálně odchýlil od původního scénáře

¹⁴ DEULIG vznikla za podpory vlády průmyslníků Huga Stinnese a Alfreda Hugenberga. Hugenberg se stal pozdějším vlastníkem UFA a mediálního koncernu Hugenberg-Konzern. Tak ovládl jak německý filmový průmysl, tak i německý tisk. Kromě toho byl lídrem Německé národní lidové strany (DNVP).

(Hans Janowitz a Carl Mayer). Revoluční poselství filmu bylo potlačeno na úkor oslavy legitimity autority, její neomezené moci a opětovnému podvolení. Symbolický příběh nově zrozeného člověka osvobozeného revolucí, který pomocí zdravého rozumu zvítězil nad autoritou, se nikdy nedostal na plátno a obecnstvu byla předložena verze, která se ztotožňovala s jeho aktuálním niterním rozpoložením – revoluce se odehrávala jako šílená fantazie v hlavě jednoho blázna. Změna původního příběhu umocňuje expresionistická deformace filmové scény a zároveň kontrastuje s duchem německé společnosti. Zatímco v původní verzi představuje autorita nebezpečnou hrozbu, která manipulují nevinné k hrůzným činům, tak ve verzi filmové ztělesňuje autorita základní jistotu, proti které by bylo šílené se vzpouzet, je to návrat ke konzervativním hodnotám. Tyto tendence charakterizoval Kracauer (1956, s. 59) takto: „*Ať už úmyslně či nikoli předvádí „Caligari“ duši kolísající mezi tyranii a chaosem a stojící tváří v tvář zoufalé situaci; každý způsob úniku z tyranství zdá se jí přiváděti do stavu naprosté zmatenosti.*“ „Caligari“ inspiroval mnoho pozdějších filmů raného období německého filmu. Z dalších neméně významných „postcaligariovských“ snímků s ústředním motivem moci by neměly být opomenuty filmy jako *Upír Nosferatu* (Nosferatu, 1921), *Dr. Mabuse dobrodruh* (Dr. Mabuse, der Spieler, 1922) či *Kabinet voskových figurín* (Das Wachsfigurenkabinett, 1924). Ústřední motiv moci a tyranie později vystřídal osud, instinkt a pudy – poselství však zůstává stejné. Vznikaly také politicky orientované snímky, například *Fridericius Rex* (1922), který oslavuje monarchii a nabádá k znovunastolení této vlády. Rané období německého filmu uzavírá snímek se symbolickým názvem *Poslední štace* (Der letzte Mann, 1924), který si získal mezinárodní úspěch. Film zobrazuje autoritu jako „magický“ prvek společenské soudržnosti, jejímž symbolem je pak uniforma vrátného, kterou uctívá nižší měšťanská vrstva (činžovní dům) jakožto magický element propojení s kapitalistickou třídou (luxusní hotel). Tyto filmy se zavděčily spíše intelektuálnímu publiku, pro masové obecnstvo platily jiné standardy. Vzniklo nespočet filmů, které podněcovaly publikum a zároveň mu plnilo jeho tužby. Tato specifická směs pocitů, niterních stavů a německého osudu dala německému filmu přívlastek „démonického plátna“. „Nečitelnost a nesrozumitelnost“ německých filmových narativů pro zbytek neněmeckého publika determinuje specifický vývoj filmové produkce v Německu.

Masové publikum si žádalo odreakování a pomocí filmů se chtělo oprostít od tíživé reality. „*Stejně jako námořník na pustém oceánu hledá útěchu v láhvi a voják v zákopech v nikotinu, hledají pracující z továren, obchodů či úřadů útočiště v kině tak často právě proto, že jim poskytuje to, co hledají: fantazii a senzací kontrastující s monotónností – a iluzi, že je*

přenáší do vysněné země přepychu a bohatství, erotiky a exotiky“ (Demeter [non vidi] In: Taylor, 2016, s. 194). K jednomu z mnoha žánrů této „komerční“ kinematografie patřily zcela jistě filmy podněcující smyslovou zvědavost erotickými motivy a v protikladu k nim pak esteticky kontrastující, takřka dokumentární filmy, jejichž námětem se staly přírodní krásy hor. Výčet „komerčních“ žánrů dále doplňují okázalé historické filmy, dokumenty, veselohry, propagační filmy, detektivky, celovečerní filmy, adaptace divadelních dramát a mnohé další.

Přestože německý film si vydobyl svou pozici na zahraničních trzích a získal si oblibu zahraničního publika, hovoří se od roku 1924 o úpadku německého filmu. V době stabilizace marky podlehl filmový průmysl stabilizační krizi a otevřel cestu hollywoodskému filmovému průmyslu na německý trh. Američané se chopili své šance a snažili se krom jiného nepochybně paralyzovat svého konkurenta. Amerikanizace německého filmu však není hlavní příčinou jeho úpadku. Jak konstatuje Kracauer (1958, s. 105), pravým důvodem je vnitřní úpadek a obecné ochromení. Místo toho, aby se německá masa podvolila demokratizaci, udržovala při životě planou naději na návrat ke svých autoritářským kořenům. Po zjištění, že demokracie není jen chvilkovým rozmarem, se raději stáhla do sebe a „zbavila“ se svého života.

Po roce 1924 se změnila povaha německého filmu. Do popředí se dostává realita a vliv nové věčnosti. Ateliérová scéna se postupně mění na realistickou a patrná je snaha o věrné zachycení skutečného světa. Ústředním motivem filmů z období stabilizace republiky je právě ono ochromení a vnitřní paralýza. Jedním z nejdůležitějších filmových žánrů stabilizační éry je, řečeno jazykem tehdejší doby, tzv. kulturní film neboli dokument. Vzhledem ke stabilizační krizi musel německý filmový průmysl omezit nákladné celovečerní filmy a zaměřit se na kratší snímky. Zobrazení exotiky a zprostředkování světa v celé jeho rozmanitosti a kráse působilo jako balzám na duši a umožnilo alespoň krátký únik do světa fantazie. Německý filmový průmysl patřil k prvním, který se začal aktivně věnovat tomuto žánru. Kulturní film se stal jeho specialitou a setkal se s velkou oblibou nejen u domácího, ale i u zahraničního publika. K velmi častým námětům patří jak společenská realita, tak i skutečný život. Jedním z mnoha příkladů mohou být snímky jako *Křížácká výprava ženy* (Kreuzzug des Weibes, 1926), který kritizuje trestnost nelegálních potratů či *Nemanželské dítě* (Die Unehelichen, 1926), který zobrazuje bídu německé ulice s jejich obyvatel – tří sourozenců a jejich tyranského otce a snímek *Ulička, kde není radosti* (Die freudlose Gasse, 1925), který zachycuje opuštěnost a beznaděj lidí středního stavu. Ulice fascinovala filmové tvůrce stejně jako mládí a filmy s touto tematikou se staly

velmi populárními. Námět' mládí je nejčastěji zprostředkován publiku jako konflikty dospívání a filmy s touto tematikou jsou určeny nejen mládeži, ale i stýskající si německé duši, které jsou tyto konflikty vlastní (Kracauer, 1956, s. 122).

Nejvýraznějším filmem této doby se stal anticipační snímek *Metropolis* (Metropolis, 1927) režírovaný Fritzem Langem, který stejně jako „Caligari“ patří do zlatého fondu německé kinematografie Výmarské republiky. Jedná o antiutopistický sci-fi snímek, jehož děj je zasazen do jednadvacátého století. Metropolis jsou dva rozdílné světy – podzemní svět dělnických otroků a nadzemní svět vykořisťovatelů. V podzemí se nachází průmyslové srdce, které by se mohlo stát prostředníkem mezi rukama a mozky, jak přesvědčuje „agitátorka“ Marie. Vypuká dělnická vzpoura, která se však změní v sebezničení (zničení podzemního města), a proto dochází k uzavření spojení mezi prací a kapitálem (Taylor, 2016, s. 200-201).

Krachem newyorské burzy v roce 1929 skončilo období stabilizace a započala poslední éra Výmarské republiky a s ní i konec výmarské kinematografie. Poslední období přineslo několik opravdu pozoruhodných snímků, které získaly světový ohlas. Patří k nim *Modrý anděl* (Der blaue Engel, 1930), *Vrah mezi námi* (M-Eine Stadt sucht einen Mörder, 1931) a *Závěť doktora Mabuse* (Das Testament des Dr. Mabuse, 1933).

Film *Modrý anděl* byl zfilmován na motivy předválečného románu Heinricha Manna *Profesor Neřád*. Zvláštnost tohoto snímku spočívá, stejně jako u *Metropolis*, v jeho anticipačním charakteru a také ve zobrazení temných zákoutí německé duše. Sadismus, mučení a ponižování – děsivá předtucha, která se nakonec v reálném životě stane skutečností. Pokračováním této předtuchy je i film Fritze Langa *Vrah mezi námi*. Na první pohled by se mohlo zdát, že jedná pouze o jeden z mnoha kriminálních příběhů pojednávající o nevyřešené sérii dětských vražd. To je pouze primární dějová linie, která sekundárně zprostředkovává věrné zachycení válečné hysterie před první světovou válkou, a hlavně zvláštní společenské klima konce Výmarské republiky. Jak uvádí Kracauer (1956, s. 164), režisér filmu „Vrah mezi námi“ Fritz Lang mu vyprávěl o tom, jak začal pracovat na tomto filmu a také o tom, jak po zveřejnění názvu začaly chodit výhrušné dopisy. Tehdy Lang ještě nechápal, co tolik vadí na příběhu düsseldorfského vraha Kürtena a proč mu filmové ateliéry odmítly poskytnout prostory k natáčení. Pochopil až po debatě s ředitelem ateliérů. Nacistický odznak na klopě jeho saka byl dosti výmluvný sám o sobě. Strana se důvodně obávala, že bude kompromitována. *Závěť doktora Mabuse* je posledním snímkem Fritze Langa z výmarského období. Navazuje na

kriminální příběh dekadentních 20. let v Německu a na postavu zločince, který ovládá umění hypnózy – na snímek z roku 1922 *Dr. Mabuse dobrodruh* (Dr. Mabuse, der Spieler). V prvním díle skončil dr. Mabuse jako šílenec v blázinci. Tento „postcaligariovský“ snímek se snaží poukázat na velmi úzké propojení chaosu a tyranie. Jinými slovy, i přes zdánlivě pozitivní konec stále pokračuje společenský úpadek a člověk si nemůže být de facto nikdy jistý, kdy se objeví nová mabusovská „reinkarnace“. Takto pak prezentoval Lang pokračování Dr. Mabuse na newyorské premiéře v roce 1943: *„Tento film byl natočen jako alegorie, jenž měla ukázat Hitlerovy teroristické metody. Hesla a doktríny třetí říše ve filmu pronášejí zločinci. Doufal jsem, že tím demaskuji nacistickou teorii o nutnosti záměrně zničit všechno, co je lidem drahé. (...) Pak, když se všechno zhroutí a oni jsou uvrženi do naprostého zoufalství, snaží se hledat pomoc v ‚novém řádu‘“* (Kracauer, 1958, s. 187). Film se sice chystal na domácí premiéru v březnu 1933, jenže už v lednu došlo ke změně politického kurzu a film byl tehdejším ministrem propagandy Goebbelsem zakázán.

3 REFLEXE VÝMARSKÉ REPUBLIKY V MÉDIÍCH

V této praktické části práce srovnávám dobový tisk a literární díla známých autorů a pamětníků doby, které ilustrují období Výmarské republiky. Primárně jsem se zaměřila na první léta republiky spjaté s revolučním obdobím, vývoj hospodářské krize, která provází republiku po celou dobu jejího trvání, a pak na její poslední léta, která charakterizují krize demokracie, sílící nacionalismus obyvatelstva, vzestup NSDAP v čele s Adolfem Hitlerem a jejich konečné uchopení moci.

3.1 Revoluce a republika

Po konci války čekalo obyvatelstvo napjatě na to, co přijde. Nešlo ani tak o to, jaké poválečné zúčtování jim vítězové připraví, ale o to, jak se bude vyvíjet jejich situace v Německu. Začínalo být jasné, že jedna éra končí, ale to, jaká bude následovat, o tom se mohlo zatím jen spekulovat. Němcům se naskytla možnost reformovat politický systém, státní zřízení, ale i německého ducha a jeho kulturu – jestli se o to bude stát. Revoluce bude, ale jak skončí, to si nikdo neuměl zatím představit. *„Ne, revoluce se musí stát reformací, prosazení myslí nového ducha. Německý národ ztratil své místo ve světě. (...) Musíme stvořit člověka, kterému už nebude smět rozkazovat stát ani žádná politická strana: ‚Musíš zabít!‘ nebo ‚Musíš se nechat zabít!‘ (...) Musíme stvořit člověka, který bude moci svobodně jednat podle vlastního svědomí a nebude omezován žádnou instancí. Musíme stvořit nezávislého člověka, který nebude vázán ničím jiným než vědomím, že miliony dalších lidí sdílejí jeho osud. Už nechceme žádnou nátlakovou organizaci, která vehnala svět do záhuby, chceme vazby založené na poznání, vědění a svobodné volbě.“*¹⁵ Takto nastiňuje Carl von Ossietzky, jak by měla vypadat podstata německé revoluce. Z předchozích kapitol však již také víme, že revoluce sice proběhla, ale rozhodně ne v reformačním duchu, který Ossietzky popsal. Carl von Ossietzky patřil k hrstce publicistů, kteří dokázali rozpoznat nebezpečí pramenící z německé „konzervativní revoluce“, nacionálněsocialistické ideologie a k těm, který kritizoval nový režim a jeho představitele za

¹⁵ „Nein, Revolution muß Reformation werden, Durchsetzung der Köpfe mit neuem Geist. Das deutsche Volk hat seinem Platz in der Welt verloren. (...) Wir müssen den Menschen schaffen, dem kein Staat, keine Partei mehr befehlen darf: ‚Du sollst töten!‘ oder: ‚Du sollst dich töten lassen!‘ (...) Wir müssen den Menschen schaffen, frei in seinem Gewissen, von keiner Instanz beeinträchtigt. Wir müssen den autonomen Menschen schaffen, durch nichts gebunden als durch das Bewußtsein, daß Millionen von Menschen sein Schicksal teilen. Wir wollen nicht mehr die Zwangsorganisation, die die alte Welt in den Abgrund getrieben hat, sondern nur die Bindung aus Erkenntnis, aus Wissen, aus freier Wahl.“

(In: Ossietzky, Carl von, *Der Anmarsch der neuen Reformation*, Berlin, 1919), vlastní překlad

laxní přístup a „konzervaci“ předchozího režimu, stejně tak i za absenci demokratického ducha. Jeho příspěvky, převážně publikované v *Die Weltbühne*, se staly cenným odkazem a varováním před hrozbou nacionálního socialismu. O tom však později.

Dne 9. listopadu 1918 vyšlo několik zvláštních vydání sociálně-demokratického listu *Vorwärts*, které své čtenáře informovaly o aktuálním revolučním dění, nyní přímo v Berlíně! První zvláštní vydání prozrazuje svým palcovým titulkem obsah textu – *Generalstreik!*¹⁶ a oznamuje vypuknutí generální stávky. Zároveň informuje, že „*hnutí je společně vedeno Sociálně-demokratickou stranou a Nezávislou sociálnědemokratickou stranou.*“ Zpráva je zakončena větou „*Es lebe die soziale Republik!*“, tedy motivačním prohlášením „*Ať žije sociální republika!*“. Vzápětí podává další zprávu o abdikaci císaře a zároveň ujištění o tom, že nebylo použito zbraní a násilí.¹⁷ Společně se sociálními demokraty sehráli významnou roli také Spartakovci v čele s Liebknechtem a Luxemburgovou. V ten den vyšel ve večerním vydání *Die Rote Fahne* na titulní straně článek s titulkem *Berlin unter der roten Fahne*¹⁸ a Liebknecht ze zámeckého balkonu nadšené mase proklamoval socialistickou republiku – „*Konečně přišel den revoluce. (...) V této chvíli vyhlášíme svobodnou německou socialistickou republiku. Zdravíme naše ruské bratry.*“¹⁹ Metaforický název článku „Berlín pod rudou vlajkou“ dával tušit, že avizované shromáždění příznivců strany se zcela jistě zapíše do dějin. Dne 9. 11. 1918 informovaly *Vossische Zeitung* převážně o revolučních událostech přímo spojených se stávajícím režimem, tedy například o tom, že se císař a korunní princ se vzdávají trůnu. K revoluci se vyjadřovali také příspěvatelé *Die Weltbühne*. K častým příspěvatelům patřil i Kurt Tucholsky, který své trefné satirické příspěvky publikoval pod různými pseudonymy – například *Das Lied vom Kompromiß*²⁰ pod pseudonymem Kaspar Hauser. „Píseň o uzavření kompromisu“ se dočkala i zhudebnění a Tucholsky v textu vystihl revoluční rozpaky a váhavost protivníků politického spektra. „*Rechts wird ganz wie früher lang gefacklet, links kommt Papa Ebert angewackelt.*“ – „váhavá“ pravice, která svou šanci nedokázala proměnit ve svůj prospěch a „probuzená“ levice s „tatičkem Ebertem“.

¹⁶ *Vorwärts*, Extraausgabe, Nr. 23, 9. 11. 1918, s. 1

¹⁷ *Vorwärts*, 2. Extraausgabe, Nr. 23, 9. 11. 1918, s. 1

¹⁸ *Berlin unter der roten Fahne* In: *Die Rote Fahne*, Nr. 15, 9. 11. 1918, s. 1

¹⁹ „*Der Tag der Revolution ist gekommen. (...) In dieser Stunde proklamieren wir die freie sozialistische Republik Deutschland. Wir grüßen unsere russischen Brüder.*“

Zur Geschichte der Roten Fahne. *Die Rote Fahne* [online]. Copyright © Die Rote Fahne 1918 [cit. 24. 9. 2017].

Dostupné z: <<https://rotefahne.eu/geschichte/>>

²⁰ Hauser, Kaspar, *Das Lied vom Kompromiß* In: *Die Weltbühne*, Nr. 12, 13. 3. 1919, s. 297

„Německý lid zvítězil na celé čáře. To staré a ztrouchnivělé je pryč, monarchie se zhroutila; militarismus je vyřizen! Hohenzollernové abdikovali! Necht' žije nové. Necht' žije německá republika!“²¹ cituje 10. 11. 1918 *Die Rote Fahne* ve večerním vydání prohlášení Philippa Scheidemanna. Republika. Nic víc, nic míň. Co to ale vlastně znamená? Konec nebo začátek? Prostředek či cíl? Revoluční „patálie“ byla pozorována s určitou mírou skepse a bez větších projevů nadšení jak říšskými médii, tak i německým lidem. V tisku se objevují hesla jako „*Bankrott der Monarchie und des Militarismus*“²² („bankrot monarchie a militarismu“) či „*Bankrott des militarischen Gedankens*“²³ („bankrot militaristických úvah“). Ještě stále zůstávala naděje, že přece jen k očekávaným změnám dojde, že revoluce se ponese v kulturně-společensko-politickém duchu. Namísto očistné katarze se dostavilo nepříjemné prožření. Po revoluci se noviny začínají zaplňovat zprávami o nepokojích, stávkách a zhoršující se hospodářské situaci. Mediální obraz republiky je těmito zprávami pokřiven.

Po listopadových událostech roku 1918 se v říšském tisku rozpoutaly také diskuze o nové formě vlády. Hesla „*republika, demokracie, parlamentarismus*“ se objevují především u SPD, DVP a Z, zatímco slovník levicového spektra zastoupeného Spartakovci, USPD a hlavně pak KPD užívá hesel jako „*republika rad, Sovětské Německo či diktatura proletariátu*“. DNVP a DVP zůstaly věrný tradici a stále obhajují hesla jako „*konstituční či demokratická monarchie*“. Jak je z výše uvedeného patrné, význam revoluce a samotný pojem „republika“ chápaly jednotlivé subjekty politického spektra diametrálně odlišně. Republika – parlamentní demokratická republika – možná i z tohoto důvodu nebyla německou masou nikdy přijata za svou a místo nového řádu viděla pouze chaos, kterému přičítala vinu za zhroucení předchozího systému a nynější špatnou situaci v zemi. Éra císařství byla silně spjata s militarismem, který zároveň vystihoval jeho podstatu a představoval jednu ze základních hodnot dřívější doby. Republice chyběla atraktivita vilémovského císařství a jeho hrdost. Lidé nepocítovali propojení s režimem, který nepřinášel radost a neumožňoval prožívat nic velikého a vzrušujícího a ani pompézního. Tyto pocity zanikly spolu s císařstvím. Jak trefně poznamenala *Die Weltbühne*: „*Der Militarismus ist keine Organisation, sondern eine Mentalität.*“²⁴ („Militarismus není

²¹ „*Das deutsche Volk hat auf der ganzen Linie gesiegt. Das Alte und Morsche, die Monarchie ist zusammengebrochen; der Militarismus ist erledigt! Hohenzollern haben abgedankt! Es lebe das Neue. Es lebe die deutsche Republik!*“ (In: *Die Rote Fahne*, Nr. 2, 10. 11. 1918, s. 1), vlastní překlad

²² *Vorwärts*, Nr. 349, 20. 12. 1918, MA (MA = „Morgen Ausgabe“, ranní vydání)

²³ *Die Weltbühne*, 24. 7. 1919

²⁴ *Die Weltbühne*, 25. 8. 1921

žádná organizace, ale mentalita.“). Militarismus se dostal lidem pod kůži a stal se jejich součástí jejich osobností a mentality. A právě militarismus poskytoval tento zvláštní druh vzrušení, zábavy a pocity velikosti. Ke konci války se začíná „německá hodnota“ militarismus upozadovat na úkor pacifismu. Společnost měla vzrušení už dost, ale nový režim neposkytl nikdy žádnou adekvátní náhradu, pouze zklamání. Pacifismus je po válce spjat s hesly jako „*Machtpolitik*“ („mocenská politika“) v liberálně orientovaném tisku, „*nationalistische Revanchepolitik*“ („nacionalistická odvetná politika“) či „*Weltimerialismus*“ („světový imperialismus“) u radikálně levicového tisku a u demokratů pak také s heslem „*Selbstbestimmungsrecht*“ („právo na sebeurčení“).

V sociálně-demokraticky orientovaném tisku lze očekávat, že obraz republiky bude a musí být pozitivní. Jinde republiče nebylo povětšinou přáno. Kritizována byla jak „zleva,“ tak i „zprava“. Sociálně-demokratický tisk se spíše zaobíral sám sebou, než aby budoval sympatie a nadchl pro nový režim německou masu. Jednou z mála výjimek je v této souvislosti článek z roku 1920 „*Die Republik in Gefahr!*“²⁵, který se snaží vzbudit zájem a zároveň obavy o republiku, kterou „otřásl“ pučistický pokus z řad armádních kruhů jinak známý jako Kappův či Kapp-Lüttwitzův puč. Ve skutečnosti se nic až tak zásadního, co by skutečně republiku ohrozilo, neodehrálo. Puč nevyšel a ze strany vládnoucí elity šlo tedy spíše o jistý druh alibismu. Vzbouřenci z řad armádních kruhů se netajili svým nepřátelským postojem k vládě, která se podle nich snažila zničit poslední zbytky armády. Jednání vlády bylo ale podmíněno podmínkami mírové smlouvy, kterou nemohla přeci porušit. Pučisté pouze chtěli získat zpět svou ztracenou čest, moc a slávu. I když vláda před pučisty prchla, od listopadu 1918 dobře věděla, že masa nestojí o návrat ke starým pořádkům, které armáda ztělesňovala. Uprchnutím před hrozícím nebezpečím vyslala vláda jasný signál o vlastním postoji k republice.

Z výše uvedeného je patrné, že nový režim ani jeho představitelé nikdy nenahradili lesk a slávu předchozího režimu. Republika byla vnímána pouze jako přechodný stav mezi něčím, co kompenzuje ztrátu císaře a monarchie. Republika byla Německu cizí. Němci nový režim a všechno s ním spojené nenáviděli.

20. léta poznamenala vnitropolitická a hospodářská krize (více viz další kapitola), kterou se podařilo na nějaký čas zažehnat, ale problémy se zakrátko vrátily a byly daleko hrozivější

²⁵ *Republik in Gefahr* In: Vorwärts, Nr. 24, 13. 3. 1920, s. 1

než dříve. Ve 30. letech, tedy v posledních letech republiky, si začíná tisk víc než kdy dříve všimnout, že se Německo ocitlo v krizi, v krizi demokracie. Tu ohrožuje popularita relativně nového politického fenoménu NSDAP, která dodala republice v očích mas to, co tak dlouho chybělo. Vzbudila v mase pocit důležitosti, podnítila její politickou participaci a slibovala chtěné změny, které nezůstanou pouhými agitačními body volebního programu. Nacionální socialisté nepředstavovali na rozdíl od sociálních demokratů, řečeno jejich slovníkem, žádný „Schwatzbund“, tedy pouhý spolek žvanilů, který se ohání prázdnými frázemi. Stejně tak nepatřili do spolku „Novemberverbrecher“ (listopadových zločinců). Označení „Novemberverbrecher“ užívali především nacionální socialisté a touto pejorativně zabarvenou přezdívkou častovali právě sociální demokraty a s nimi všechny představitele listopadové revoluce. Označení bylo použito ve *Völkischer Beobachter* v článku „Nieder mit den Novemberverbrecher!“²⁶ v souvislosti s ekonomickou situací země a potupným Versailleským mírem (Schmachfrieden) a v nacistickém slovníku už zůstalo.

3.2 Hospodářská krize

V této kapitole se budu podrobněji zabývat problematikou hospodářské krize a jejími důsledky. Hospodářská krize nebyla pouze "jednorázovou" událostí, ale stavem, který se v dějinách mnohokrát opakoval a opakovat bude. Hospodářská krize je považována za jednu ze zásadních událostí, která determinovala nejen samotný vývoj republiky, ale i budoucí vývoj Německa.

Hospodářskou krize v Německu lze periodizovat do jednotlivých časových úseků. V první části kapitoly se budu věnovat hospodářskému vývoji od začátku vzniku republiky až do prvního "krizového" roku 1923, kdy se Výmarská republika ocitla pod tíhou hyperinflace. Na to navazují vývojem následujících let, během kterých se republika vzpamatovávala z hyperinflačního šoku a postupně započalo období stabilizace a hospodářské obnovy. Právě charakteristický vývoj hospodářské situace sehrál zásadní roli jak v osudném roce 1929, tak i v posledních letech existence republiky. V druhé části této kapitoly nastíním odraz hospodářské krize prostřednictvím říšského tisku a dobových literárních děl.

²⁶ *Nieder mit den Novemberverbrecher!* In: *Völkischer Beobachter*, Nr. 2, 13. 1. 1923

3.2.1 Hospodářský vývoj v letech 1918–1923

Evropa si před válkou vydobyla významné postavení v rámci světového hospodářství, ovšem s vypuknutím celosvětového konfliktu o svou pozici přišla. Obecně lze říci, že válka zbrzdila celkový ekonomický růst, a jednotlivé evropské ekonomiky musely vynaložit obrovské úsilí, aby tyto ztráty dohnaly. „*Na světové průmyslové výrobě je dobře patrný význam Evropy pro celé světové hospodářství. Po desetiletích růstu světová průmyslová výroba prudce poklesla, a ještě v roce 1920 se nacházela pod úrovní roku 1913, zemědělská výroba byla asi jednu třetinu pod normálem a objem exportu odpovídal zhruba polovině úrovně roku 1913. Evropa navíc měla obrovský obchodní schodek s USA a její pozice se tak změnila z věřitele na dlužníka*” (Židek, 2009, s. 62).

Po překonání krize počátku 70. let minulého století se říše dočkala opět hospodářského růstu, rychlý rozvoj průmyslu a silící hospodářství zajistilo Německu status evropské velmoci. Říši prakticky celých sto neohrozil žádný inflační otřes. Když se poprvé začala projevat inflační krize, chyběly zemi cenné zkušenosti, a proto nedokázala prohlubující se krizi zvládnout.

Když vypukla první světová válka, Německo se do konfliktu “vrhlo s nadšením” v domnění, že válka nebude mít dlouhého trvání a že Německo bude na jejím konci patřit na stranu vítězů. Jenže to byl velký omyl. Říše se dostala do obrovských potíží, a navíc se velmi zadlužila. Válka narušila mezinárodní ekonomiku, zpřetrhala vazby mezinárodního obchodu, způsobila inflační krizi, nárůst nezaměstnanosti a díky financování válečných nákladů docházelo ke státnímu zadlužování a postupné devalorizaci finančního systému. „*Válka byla financována výhradně z půjček a emisí peněz – státní dluh se zvýšil z 11 miliard marek na 150 miliard a objem oběživa z 2 na 22 miliard marek*” (Židek, 2009, s. 74). Právě kvůli hrazení válečných nákladů Německo vyčerpalo během války své zlaté rezervy, kterými byla kryta měna. Tzv. zlatý standard zajišťoval již před válkou stabilitu mezinárodního finančního systému. Proto se na něj chtěly země po válce opět navázat a zastavit inflační vlnu. Ovšem zatímco se ostatní země snažily o krytí měn zlatem, Německo bylo nuceno v důsledku vyčerpání zlatých rezerv krýt svou měnu průmyslovým a zemědělským vlastnictvím. Říšská marka ztrácela na věrohodnosti a hodnotě nejen na domácí půdě, ale i ve světě. V říši se během války nezavedlo zvýšení daní, což se z politických důvodů nestalo ani po válce. Země se tak ocitla v patové situaci a neměla jinou možnost než pokračovat v nadměrném dotisku oběživa, a tak se

propadala čím dál hlouběji do inflační pasti. Dotisk peněz ovšem nebyl jediným důvodem propadu do inflační spirály. Říše si válečným konfliktem nadělala mnoho dluhů – ty nejpalčivější byly zcela jistě poválečné reparace. Antagonistické politicko-ekonomické cíle vítězných mocností se ve vztahu k poraženému Německu různily. Zvláště pak britsko-francouzské zájmy o maximální oslabení Německa vedly ke stanovení opravdu tvrdých podmínek a celková reparační suma se nakonec vyšplhala na závratných 132 miliard marek. S vyplácením reparací mělo Německo začít v lednu 1922. Výši konečného reparačního účtu kritizoval britský ekonom J. M. Keynes ve svém díle *Ekonomické důsledky míru*, které sleduje průběh a výsledky poválečných jednání. Upozorňoval na fakt, že Německo není schopno horentní sumu splatit bez toho, aniž by se projevil negativní politické a ekonomické důsledky (Tomeš, 2008, s. 3). Keynes se nemýlil a jeho teze se potvrdily již v polovině roku 1922, kdy se inflační krize postupně měnila na hyperinflační katastrofu.

Financování válečných nákladů způsobilo Německu značné ztráty a poválečné reparační restrikce neumožňovaly přílišné hromadění kapitálu. Konečná poválečná bilance hovořila jasně – Německo se válkou připravilo o 13 % svého území, o 10 % obyvatelstva, 15 % orné půdy, 25 % nerostného uhelného bohatství a celých 75 % ložisek rudy (Židek, 2009, s. 75). Vzhledem k tomu, že se země ocitla v mezinárodní izolaci, nepřicházely zahraniční půjčky ani export zboží v úvahu. Místo zvýšení daní se znehodnocovala měna dotiskem nových peněz, kterých bylo v oběhu příliš mnoho a jejich hodnota klesala. Proto Německo nemohlo splácet, chyběly mu totiž potřebné prostředky. V polovině roku 1922 dospěla situace tak daleko, že německá vláda byla nucena požádat o odklad reparačních splátek, nicméně na tuto žádost nebyl brán zřetel. Když na konci roku přestalo Německo splácet svůj dluh, přišli si pro něj věřitelé sami. Reparační komise evidovala “nedoplatky” na dodávkách uhlí a dřeva, na což byla německá vláda “upozorněna” varovnými nótami. Francie společně s Belgií nepočítaly s tím, že Německo přestane jen tak splácet svůj dluh. Obě země německé splátky nutně potřebovaly, aby mohly hradit vlastní dluhy Spojeným státům americkým. Do oblasti Porúří, které svého času patřilo k největším průmyslovým oblastem v Evropě a nyní k tomu nejcennějšímu, co mohlo Německo nabídnout, byla proto nasazena francouzskou-belgická vojska. Okupace trvala od ledna 1923 do srpna 1925. Německo přišlo v důsledku restrikcí versailleské mírové smlouvy o armádu, takže vojenský odpor nepřicházel v úvahu. Vláda zvolila politiku tzv. pasivního odporu, která slibovala finanční podporu obyvatelům okupovaného území a zároveň obyvatelstvo oficiálně podpořila v pasivní rezistenci vůči okupantům. Financování

okupovaného Porúří přišlo zemi draho, proto si opět vypomáhala dotiskem peněz. Hodnota marky den co den prudce klesala a ceny závratně stoupaly. Jak uvádí Lipovská (2017, s. 198): „*Německá hyperinflace vyvrcholila v říjnu 1923, kdy ceny rostly tempem 20,9 % za den. Pro představu – pokud by čokoládová tyčinka stála 1. ledna 10 Kč, při míře inflace 20,9 % p. d. by mohla 31. ledna stát již 2 970 Kč.*” V listopadu se už prakticky hroutil hospodářský systém země, ceny se zvyšovaly v řádech bilionnásobků, a proto se postupně přešlo k tzv. barterovému hospodářství, tedy ke směně zboží za zboží, popř. dolary, zlato či suroviny (Tomeš, 2008, s. 106).

Stejně jako německé hospodářství se v této situaci “zhroutila” i stávající vláda. Za současného stavu si nedokázala udržet svou pozici a ani předložit vhodné řešení hyperinflační katastrofy. Nezbyvalo nic jiného než podat demisi. Tíha zodpovědnosti padla na nově ustavenou vládou v čele s Gustavem Stresemannem, která se ujala svého úřadu v srpnu 1922. Stresemann po objektivním zhodnocení dospěl k názoru, že pro zachránění země se bude muset Německo podvolit Francouzům a vzdát se. Byla to právě Francie, která vyvolala tento “nesmyslný” mocenský konflikt a trvala na vojenské intervenci na německém území. Pohledávky na reparacích poskytly Francouzům záminku k odplatě, které okamžitě využili nehledě na předchozí dohody o hospodářsko-průmyslové kooperaci. Stresemann přišel o svůj kancléřský post již na konci září 1923, kdy oficiálně vyhlásil konec politiky pasivního odporu. Stále však zastával funkci ministra zahraničí, které po celou dobu trvání úřadu využíval k tomu, aby navazoval diplomatické vztahy a zlepšil postavení země na poli mezinárodní politiky. Současně se i nadále věnoval stabilizaci hospodářské a vnitropolitické situace země.

Za Stresemannovy éry se Německu začalo vést opravdu o poznání lépe. V době kulminující hyperinflační vlny zmítaly celou zemi stávky a protesty, extremisté z obou protipólů politického spektra se snažili využít krize ve svůj prospěch, ale nástup Stresemannova kabinetu dokázal zažehnat hrozící nebezpečí a ke všemu i realizovat revitalizační plán hospodářské stability. Na podzim 1923 byla zmocňovacím zákonem zvedena nová tzv. rentová marka (Rentenmark) spolu s institucí Rentové banky (Rentenbank). „*Nová marka byla kryta zlatými obligacemi na pozemkové vlastnictví státu a dodatečnou garancí německých bank. Z počátku tedy Říšská banka měnila znehodnocenou měnu na novou v poměru 1 bilion říšských marek = 1 rentová marka, pozvolna se kurz marky k dolaru ustálil na předválečném*

stavu a 30. srpna 1924 byla rentová marka vystřídána zlatem krytou říšskou markou“ (Moravcová, 2006, s. 90).

3.2.2 Hospodářský vývoj v letech 1924–1933

Spojené státy americké si udržovaly již od podpisu separátní mírové smlouvy neutrální postoj a zakládaly si na svém nezávislém postavení třetí strany, která se za současného stavu věcí přikláněla k tomu, aby byla provedena revize platební schopnosti Německa. Spojené státy americké si moc dobře uvědomovaly, že i když se Německo začíná pomalu dostát z hyperinflační spirály, nedokáže za současného stavu dostát reparačním závazkům. Proto již na konci roku 1923 byla zřízena expertní komise v čele s Ch. G. Dawesem, která podrobně analyzovala současný hospodářský stav a možnosti Německa. Na základě analýzy byl vytvořen tzv. Dawesův plán, který „odpolitizoval“ reparační závazky a upravil splátkový kalendář dle reálných ekonomických možností země. K přijetí plánu došlo v rámci londýnské konference v létě 1924. Nutno dodat, že celková výše reparací se nezměnila a časový horizont splátek nebyl stanoven. Plán upravoval pouze jednotlivé ročních splátky, jejichž výše se odvíjela od produktivity německého hospodářství. Německo muselo dostat čas a prostor na to, aby se stabilizovalo, začalo opět prosperovat a tím pádem i splácet. Na konci léta roku 1924 přijalo Německo novou měnu (Reichsmark, říšská marka), která byla opět kryta zlatem a zemi se začalo po dlouhé době zase dařit a díky plánu splácet reparace. Významným krokem bylo opětovné otevření německého kapitálového trhu, který se ovšem neplnil domácími zdroji, ale masivním přílivem zahraničního kapitálu a investicemi. Výhledově to nevěstilo nic dobrého, protože kdyby došlo opět k nějakému hospodářskému výkyvu, Němci by uvízli zcela jistě v dluhové pasti. Hlavním finanční zdroje proudily na německý kapitálový trh ze Spojených států amerických. Vzhledem k neproduktivnímu využití amerických půjček docházelo postupně ke stále větší neochotě financování německé hospodářské obnovy ze strany Spojených států amerických. „*Jedinou otázkou zůstalo, zda krize vypukne v USA nebo v Německu, a to podle toho, jestli se dříve vyčerpá americký potenciál půjčovat nebo německý potenciál své dluhy splácet*“ (Tomeš, 2008, s. 108, upraveno). Katastrofa na sebe nechala příliš dlouho čekat. Spojené státy americké se zhroutily jako první. V říjnu 1929 se nastal „Černý pátek“ newyorské burzy, která se dramaticky propadla. Akciový propad znamenal nedostatek kapitálu, a proto americké banky požadovaly splacení krátkodobých evropských půjček. V případě Německa,

kteře tyto finance uložilo do dlouhodobých a z velké části nerentabilních projektů, to nebylo možné – Němci se ocitli ještě v horší dluhové pasti než po válce. Kromě toho zcela chybně odhadli „Černý pátek“ a nepředpokládali, že se opět potýkají s obrovskými problémy. Na začátku 30. let započal Heinrich Brüning éru tzv. prezidiálních kabinetů, jejichž existence závisela na důvěře říšského prezidenta a připravila parlament o jeho část odpovědnosti. Politikou nouzových opatření se prezidiální kabinet sice pokoušely o „normalizaci“, ale marně. Klesající mzdy, rekordní nezaměstnanost, alarmující počet sebevražd – to jsou některé důsledky další hospodářské krize. Když Německo zjistilo, že se stalo součástí celosvětové krize, uchýlil se nově zvolený Brüningův kabinet k deflační politice, kterou realizoval prostřednictvím získaných zdrojů z přebytků zahraničního obchodu. (Tomeš, 2008, s. 108) Brüningovu kabinetu se dařilo plnit politiku hospodářské ochrany a sanace státního rozpočtu, ale ohrožovala ji nedůvěra říšského sněmu, proto vládl pouze s podporou říšského prezidenta. V této fázi vývoje hospodářské situace znamenal přechod k prezidiálním kabinetům jistou „mocenskou výhodu“, kdy předseda vlády potřeboval prezidentovu důvěru a jeho neomezenou moc v podobě čl. 48 Říšské ústavy – jedině tak mohl realizovat „nutnou“ politiku nouzových opatření. Většinovým vládám dávno odzvonilo a dojít společného konsensu a oprostít se od stranických idejí by se dařilo jen velmi těžko. Američané takřka okamžitě vypracovali nový projekt, tzv. Youngův plán, který byl přijal v lednu 1930. *„V průběhu roku se však rozvinula finanční krize a Německu byla půjčena suma 420 miliónů marek na sanaci bankovního systému. Za takových okolností byla zřejmá německá neschopnost dostát závazkům a na jeho žádost byl sestaven zvláštní výbor, jenž měl posoudit možnosti splacení dalších reparačí. Výbor předložil v prosinci 1931 zprávu, ze které jasně plynulo, že Německo nebude moci obnovit placení reparačí ani po uplynutí moratoria. Komise proto doporučila škrtnout jak reparaice, tak válečné dluhy“* (Židek, 1998, s. 38). Doporučení posvětila lusanneská konference v létě 1932. Německo muselo splatit poslední reparační pohledávku ve výši tří miliard marek a tím se definitivně zbavilo reparační zátěže. Politická situace v zemi už ale byla pro republiku tak nepříznivá, že bylo jen otázkou času, kdy rostoucí popularita extremistů vynese jeden či druhý protipól k moci. Populistický program NSDAP a silná vůdčí osobnost Adolfa Hitlera, která chyběla po celou dobu trvání republiky, nakonec zajistila straně a jejímu předsedovi takový úspěch, že se NSDAP stala nejsilnější politickou stranou ve státě a Adolf Hitler v lednu 1933 říšským kancléřem. Jakmile se kancléř Hitler ujal svého úřadu, začal s tzv. *Zentralverwaltungswirtschaft* (centrálně řízenou ekonomikou) a nucenou kartelizací. *„Součástí nacistické hospodářské politiky bylo úsilí o autarkii (soběstačnost) v surovinách a potravinách a vytváření strategických zásob pro případ*

vedení války. K Hlavním rysům autarkní politiky patřilo například vytváření strategických zásob centrálním usměrňováním zahraničního obchodu, výroba náhradních hmot v chemickém průmyslu (např. výroba benzínu z uhlí), či snaha vytvořit tzv. velkoprostorové hospodářství, kde by Německo fungovalo jako průmyslové jádro Evropy a bylo by obklopeno surovinově agrárními zeměmi“ (Tomeš, 2008, s. 111).

3.2.3 Odraz hospodářské krize v tisku a literatuře

Jedno z věrných a částečně i autobiografických svědectví o německé hospodářské krizi 20. let podává E. M. Remarque ve svém románu *Černý obelisk* (v originále *Der schwarze Obelisk*). Děj je zasazen do období „první“ ekonomické krize republiky, konkrétně do osudného roku 1923, kdy inflační turbulence přerostly v hyperinflaci. Příběh vrcholící inflace a nenápadně sílícího nacionalismu vypráví mladý, válkou poznamenaný učitel Ludvík, který je nyní zaměstnancem pohřebního ústavu, kde prodává náhrobky. Díky svému zaměstnání se nemá hlavní hrdina špatně. Hyperinflace není spjata pouze s chudobou a devalvací měny, ale bohužel i enormním nárůstem sebevražd. Ludvík je mluvčím i kritikem své doby. Hlavní hrdina si stýská za promarněným mládím, které mu vzala válka a stejně jako spousta ostatních se potýká se svými soukromými existencionálními krizemi.

„Je duben roku 1923 a obchod jen kvete. Jaro nás nezklamalo, prodáváme na plné obrátky, a přitom chudneme. (...) Požitkářsky vytáhnu doutník, černý brazil. (...) Hledám zápalky, ale jako vždycky jsou kdovíkdě. Kamna našťěstí nevyhasla. Stočím desetimarkovou bankovku, přidržím ji u žhavého uhlí a zapálím si doutník“ (Remarque, 1975, s. 3). Dobový kontext je patrný již z první scény románu. V roce 1923 už se země ocitla na okraji inflační propasti a od hyperinflačního dna ji dělil jen malý krůček. Nejvíce postihla tato hospodářská krize střední společenskou vrstvu a s ní i ty, o které se měla vlast postarat – chudina, váleční invalidé, ovdovělé rodiny a mnozí další. Peněz dostávali dost, ale bezcenných. „Někdo zastrčil muži na vozičku do kazajky hůlku s cedulkou, na které stojí: ‚Moje měsíční penze má cenu jedné zlaté marky‘ Mezi dalšími dvěma vozy vlaje bílý transparent. ‚Naše děti nemají mléko, maso ani máslo. Za to jsme bojovali?‘ Jsou to nejsmutnější oběti inflace. Jejich penze jsou tak znehodnocené, že si za ně nemohou koupit skoro nic. Občas jim vláda důchody zvýší, ale vždycky je to moc pozdě, protože v den zvýšení už nemají skoro žádnou cenu. Dolar příliš zdivočel. (...) Dělníci teď dostávají peníze dvakrát denně. Ráno a odpoledne. Pokaždé mají

půlhodinovou přestávku, aby si mohli rychle nakoupit, protože kdyby čekali s nákupem do odpoledne, ztratili by tolik, že by jim plat ani z poloviny nestačil k nasycení dětí.” (...) Průvod jde mnohem pomaleji než jiné demonstrace. Za ním se hromadí auta nedělních výletníků. Je to podivný kontrast – šedý, skoro anonymní zástup mlčky se vlekoucích válečných obětí a za ním zácpa aut válečných zbohatlíků (...) Jdu za průvodem (...) a tam stojí v uniformách dva nacisti s velkou tabulí: „Dejte se k nám, kamarádi! Adolf Hitler vám pomůže!““ (Remarque, 1975, s.193-194).

V tisku se polemizovalo o tom, jak z krize ven, a dokonce byla předkládána různá řešení. O inflaci se hovořilo jako o „katastrofální krizi národního hospodářství“ či „markové katastrofě“. Liberální *Vossische Zeitung* spatřuje jedno z možných východisek ve vyřešení dlouhodobého konfliktu s Francií. Jedině tak by podle nich bylo možné zastavit propad marky a revitalizovat hospodářství.²⁷ Jenže byla to právě Francie, která pro Německo požadovala vždy nejtvrďší podmínky, a to už ve Versailles. Francie tedy neměla absolutně žádný zájem ulevit Německu a svůj přístup jen potvrdila vysláním svých vojsk do Porúří. „Už zase nějaké nové cizí slovo pro ubohé laiky. Pojem valuta už tu za tu dobu zdomácněl a (...) s inflací jsme se postupně už taky spokojili. Nyní ale přichází třetí slovo: deflace.“²⁸ Společně s pojmem „deflace“ se v tisku stále častěji objevuje i „pasivita“ a kritika hospodářsko-politické situace. V době, kdy se země řítí do hyperinflace, můžeme v tisku pozorovat pojmy jako „inflační perioda“, „inflační nebezpečí“ či „inflační hyeny“. Jak podotýká *Die Weltbühne*, spartakovsko-komunistická agitace není hlavní příčinou toho, co podněcuje masy, ale je to nesnesitelnost hospodářského stavu země. Právě tento stav hospodářské anarchie ohrožuje společnost a vhání ji do té nejbezohlednější diktatury a do jisté záhuby. A ve stejném článku popisuje autor i přímé dopady inflace a dodává, že jediné řešení devastace měny a snížení astronomických cen je komplexní řešení celého problému, nikoli jeho jednotlivých projevů.²⁹ Ekonomická, sociální a politická nestabilita vrcholí v roce 1923 obsazením Porúří. Ve čtvrtěčním ranním vydání *Vorwärts* informuje vedoucí politická strana o obdržení zahraničních nót a vpádu spojeneckých francouzsko-belgických jednotek. Článek s palcovým titulkem „*Die Einmarsch – Note überreicht*“³⁰ vyšel na titulní straně a snaží se čtenáře

²⁷ In: *Vossische Zeitung*, Nr. 433, 13. 9. 1923, s. 1 MA

²⁸ „*Schon wieder ein neues Wort für den armen Laien. Die Valuta hat sich ja schon einige Zeit eingebührt, und mit der Inflation, (...) haben wir uns allmählich auch abgefunden. Jetzt kommt ein drittes Wort: die Deflation.*“
In: Validus, *Inflation* In: *Die Weltbühne*, 22. 7. 1920, s. 26

²⁹ Ströbel, Heinrich, *Das Kernproblem des Wiederaufbaus* In: *Die Weltbühne*, 12. 2. 1920, s. 198

³⁰ In: *Vorwärts*, Nr. 16, 11. 1. 1923, s. 1 MA

ubezpečit, že se jedná o mírovou akci a vyzývá občany ke spolupráci a zachování klidu. V článku je také zmíněno, že je v nejvyšším zájmu vlády, aby celá akce proběhla pokud možno bez obtíží a usnadnila plnění versailleské smlouvy. Jenže tato „poklidná mírová“ akce se protáhla na několik let, připravila Německo o značné jmění a nakonec i samotná vláda dala svůj postoj k celé věci najevo pasivní politikou odporu.

Ihned po propadu do hyperinflace byl pro Německo vypracován plán, který by napomohl v hospodářské revitalizaci a k tomu, aby země mohla opět splácet reparační pohledávky. Ale politické opozici se americká iniciativa nezamlouvala. Hospodářský problém „zpolitizovala“ a využívala jej v rámci předvolebních bojů. V době voleb tak čtenáři mohli narazit na agitační hesla jako „*Schluß mit der Dawespolitik*“ (konec s „dawesovskou“ politikou) nebo „*Zerschmetterung des Dawes-Joches*“ (v přeneseném významu jako skoncování s těžkým údělem Dawesova „jařma“) v *Die Rote Fahne* a na opačném politickém spektru ve *Völkischer Beobachter* pak na „*Dawes-Diktat*“ nebo „*wirtschaftliches Auslaugeplan*“ („hospodářský vyčerpávající plán“) a v souvislosti s ministrem zahraničí Stresemannem na slogan „*Außenminister der Daweskolonie*“ (zahraniční ministr Dawesovy kolonie). Naopak liberálnější orientované noviny *Vossische Zeitung* se v souvislosti se zavedením říšské marky a Dawesova plánu zmiňují o „*deutsches Wunder*“, tedy o německém zázraku.

Druhé etapě hospodářské krize se věnuje ve svém díle *Občánku, a co teď?* (v originále jako *Kleiner Mann – was nun?*) Hans Fallada. Opět se jedná o román, jehož děj je zasazen do období druhé etapy hospodářské krize začátku 30. let. Falladův hrdina je prostý a tuctový člověk. Takový, kterého každý den míváme bez povšimnutí na ulici. Přesto tyto lidi povýšil Fallada na hrdiny, a to kvůli jejich prosté průměrnosti a obyčejnému životu a jednomu společnému rysu – jejich bojácnosti, neschopnosti vzepřít se a změnit svět nebo dokonce vlastní život. Přesně takový je Pinneberg, tuctový úředník a možná tak trochu i smolař, a jeho žena, které říká Ovečka. Tento román o malých lidech a jejich (ne)náročných a prostých životech lze považovat za společenskou sondu do střední společenské vrstvy. Falladův román zachycuje průměrného člověka a německou rodinu v jejich malosti. Jsou to lidé středních vrstev, kterým stačí ke spokojenosti pouhé „minimum“ – dostatek jídla, něco málo peněz a klid.

Postoj médií se v druhé etapě hospodářské krize v podstatě nemění, pouze palcové titulky dávají tušit, že Německo jde hospodářsky opět ke dnu. Nezávislému pozorovateli by se mohlo zdát, že se Německo statečně „popralo“ se svým údělem, smířilo se s novým politickým

uspořádáním, vyřešilo hospodářské a společenské problémy v zemi a taky versailleský mír. Ale kdyby tomu tak skutečně bylo, nemluvilo by se dnes o hospodářské krizi, a především pak o Velké hospodářské krizi roku 1929, jako o jedné z příčin postupného zániku republiky a o příležitosti nacionálních socialistů. Pokud se budeme soustředit na stranický tisk a jeho zprávy z konce října 1929, tak zjistíme, že zprávy o krachu na newyorské burze se k německému čtenáři dostaly až s několika denním zpožděním. Ve *Vorwärts* nebyla o této důležité události sebemenší zmínka, pouze kratší zpráva, která se na druhé straně novin ztrácí v množství textu. Podle všeho si sociální demokraté nepřipouštěli, že by se jich problémem newyorské burzy přímo týkal. Liberální tisk byl v této věci o poznání prozíravější – jako jedny z prvních novin přinesly poměrně detailní zprávy o krachu newyorské burzy *Frankfurter Zeitung* v rubrice „*Amerikanische Wirtschaftsdients*“, které jako jedny z mála obohacovaly své čtenáře stálými rubrikami o zahraničním obchodu, financích a mezinárodní politice. Už během 24. října zaznamenaly noviny nové burzovní propady a v následujících hodinách a dnech přinášely aktuální dění z prostředí newyorské burzy. 27. října, tři dny po krachu, se *Frankfurter Zeitung* o událostech na newyorské burze zmiňuje jako o „*schwarzen Donnerstag in Neuyork*“, tedy jako o Černém čtvrtku v New Yorku. Pozadu se zahraničním zpravodajstvím nebyly ani *Vossische Zeitung*, které hned 25. října informují palcovým titulkem „*Kursstuz in Wallstreet*“ o propadu kurzu a „černém dnu“ burzy. Zprávy se svým obsahem povětšinou moc nelišily. Levicově orientovaný tisk případ americké burzy de facto nereflkuje, a to hned z několika důvodů – na rozdíl od „neutrálních“ a politicky neorientovaných tiskovin chybí obdobná rubrika a také erudovaná cílová skupina čtenářů, kteří povětšinou patří k chudší dělnické třídě. Přesto lze nalézt články, přímo i na titulní straně, které se snaží čtenářům objasnit aktuální světové dění – „*Sturmzeichen in Neuyork*“, ovšem v porovnání se zprávami liberálního tisku se čtenář prakticky nic nedozvěděl. Nacionálně socialistický tisk a jeho ústřední orgán *Völkischer Beobachter* se o něco tak vzdáleného jako americká burza vůbec nezajímal. Primárně se totiž zabíral vnitropolitickou situací a domácími problémy, které mají aktuálně přímý dopad na německou společnost. Pokud už se v novinách nějaká zpráva objeví, nesouvisí přímo s americkou burzou a ani mezinárodní hospodářskou krizí. Jedna z mála zpráv o finanční krizi se omezila pouze na krátké sdělení o sebevraždě bankéře, článek vyšel s titulkem „*Wieder ein Selbstmord eines Bankiers*“³¹

³¹ In: *Völkischer Beobachter*, Nr. 253, 31. 10. 1929

Po krachu newyorské burzy začaly americké banky vymáhat zpět svůj kapitál, který zapůjčily převážně jako zahraniční krátkodobé půjčky. Německo si ale bez americké finanční podpory nedokázalo poradit. Veřejnost se obávala o své úspory, spoření se lidem zdálo příliš riskantní, a proto raději začali ve velkém vybírat své bankovní vklady. V polovině května 1931 musela kvůli astronomickým dluhům vyhlásit svůj bankrot i jedna z největších evropských bank, Wiener Credit-Anstalt. 13. června 1931 potkal stejný osud i druhou největší německou banku Darmstädter und Nationalbank (Danatbank). Ve *Vorwärts* se v souvislosti s krachem Danatbank zmiňovali o „selhání kapitalismu“. 15. června 1931 vyšel článek „*Geschrei der Schuldigen. Der Kapitalismus will sine Pleite bemänteln*“³², který se snažil situaci „zlehčit“. V následujících vydáních zveřejňovaly noviny na dané téma dokonce karikatury. Jak uvádí Thomas Droste v *Die Weltbühne* – Německo se potýká s dvojitou krizí, s krizí hospodářskou a finanční. V důsledku finanční krize, v době tzv. „bankovních prázdnin“³³, přichází republika definitivně o své poslední příznivce a v obyvatelstvu vypěstovala nedůvěru v ekonomický systém a jeho budoucnost. Střední třída si konečně začíná uvědomovat vážnost situace a její reálné dopady, které se nápadně podobají první etapě hospodářské krize. Pocit obyvatelstva, že s republika se už musí rázně a jednou pro vždy skoncovat, sílil. „*Německo tak pluje dál, neodolatelně přitahováno magnetem světové hospodářské krize. Dnes jako shluk zchudlých, zoufalých duší na zpráchnivělých fošnách, zítra koráb plný mrtvol. Tatáž bída, jež všechny oslabuje, je větrem do Hitlerových plachet. Nacionální socialismus přináší vyhladovělým přinejmenším poslední naději: kanibalismus. Lidé se mohou nakonec alespoň vzájemně sežrat. Právě to je ono strašlivé jádro přitažlivosti tohoto všeléku. Ten totiž nevychází vstříc jen stále intenzivnějším barbarickým instinktům doby bídy a zmaru, ale také tuposti a politické nevědomosti oné stále upadlejší drobné buržoazie, která pochoduje za Adolfem Hitlerem*“³⁴ (Spurný, 2009, s. 55-56).

³² *Der Kapitalismus will seine Pleite bemänteln.* In: *Vorwärts*, Nr. 273, 15. 6. 1931

³³ Droste, Thomas. *Was wird werden?* In: *Weltbühne*, Nr. 29, 21. 6. 1931

³⁴ „*So fährt Deutschland weiter, gebannt an den Magnetberg der Weltkrise. Ein Haufen armer desperater Seelen auf morschen Planken gefangen: morgen ein Totenschiff. Die gleiche Not, die alle schwächt, ist Hitlers Stärke. Der Nationalsozialismus bringt wenigstens die letzte Hoffnung von Verhungierenden: den Kanibalismus. Man kann sich sließlich noch gegenseitig fressen. Das ist die fürchterliche Anziehungskraft dieser Heilslehre. Sie entspricht nicht nur den wachsenden barbarischen Instinkten einer Verelendungszeit, sie entspricht vor allem der Geistessturheit und politischen Ahnungslosigkeit jener verakkenden Kleinbürgerklasse, die hinter Hitler marschiert.*“ (In: Ossietzky, Carl von, *Kommt Hitler doch?* In: *Die Weltbühne*, Band 2, Nr. 50, 15. 12. 1931, s. 876)

3.3 Proces uchopení moci

„Produkt“ Hitler se prosadil v době, kdy se s nostalgií vzpomínalo na zašlou slávu monarchie a slávu mocného impéria, které bylo vystřídáno republikou, kde zbídačenému a nespokojenému obyvatelstvu vládli listopadoví zločinci a zrádci všeho německého. Doba si tento fenomén v podstatě sama vyprodukovala, v podvědomí začalo obyvatelstvo – zvláště pak střední vrstva – snít o vysvobození z „republikánské patálie“, která začínala být nesnesitelná a nudná. Odkud se vzal „neznámý“ Adolf Hitler a jaká byla ve skutečnosti jeho cesta k moci? Odpověď na tyto otázky poskytnou následující řádky.

Adolf Hitler si v mládí vyzkoušel život nejchudších vrstev společnosti. Své mládí strávil ve Vídni, která měla pověst bohémského centrum a patřila k nejatraktivnějším metropolím své doby. Hitler se pokusil prorazit v uměleckých kruzích, avšak marně. Protloukal se městem a přivydělával si občasnou sezónní prací. I přesto, že se ocital v existenční krizi, se nikdy nenížil k tomu, aby se přidal k řadám pracujícího dělnictva. Při svých toulkách městem nasával atmosféru chudinských čtvrtí a hospodských lokálů a seznamoval se s názory a náladami obyvatelstva, které v mnohém přebíral. V době vyhlášení první světové války s nadšením narukoval, ovšem ne do řad rakousko-uherské armády, ale k německému císařskému vojsku. V Hitlerových očích byla rakousko-uherská monarchie odepsaným podnikem, který spěje ke svému zániku. Od války si, jako mnozí jiní, sliboval velké věci, a jako mnohé i ho obrovsky zklamala. Po konci války se uchýlil do Bavorska a postupně si začal budovat svou politickou kariéru. Jeho první úspěchy kariéry donašeče (především na extrémní levicová dělnická hnutí, které z duše nenáviděl) ho vynesly na pozici osvětového důstojníka. V prvních poválečných letech se rozmohl trend „boje za svou věc“ a především v řadách dělnictva vznikaly stále nové politicky angažované spolky. V roce 1919 se Hitler dostal na zasedání jedné takové strany a tato zkušenost mu od základů změnila jeho život. V rámci své kontrolní činnosti osvětového důstojníka byl vyslán na schůzi Německé dělnické strany (DAP), kde měl zhodnotit míru radikalizace strany. Na schůzi se odehrály dva zásadní momenty – tím prvním byla kritika jednoho z řečníků namířená proti Hitlerovu oblíbenci (v tomto případě se jednalo o kritiku inženýra Gottfrieda Federa a jeho myšlenek). Hitler cítil, že musí uvést věci na pravou míru a Federa ohájit. Hitler se tak ukázal veřejnosti poprvé v roli řečníka a okamžitě vzbudil zájem. Druhým důležitým momentem bylo Hitlerovo seznámení s pamfletem „Mé politické procitání“, který překvapivě shrnoval jeho dosavadní filozofii, jeho politické přesvědčení a úvahy. I když zpočátku otálel, v létě 1919 nakonec do strany přece jen vstoupil a rozšířil její členskou

základnu stranického výboru o sedmého člena (Shirer, 2004, s. 43). Strana poskytla Hitlerovi prostor pro jeho osobní politickou realizaci a od začátku patřil k nejvýraznějším stranickým představitelům. Německá dělnická strana (Deutsche Arbeiterpartei, DAP) vznikla ze Svazu nezávislých dělníků v roce 1918 a jejím zakladatelem byl Anton Drexler. Hnutí mělo od samého počátku svého vzniku nacionální charakter a cílilo na voličskou základnu v řadách dělnické třídy. Protože nemělo příliš početnou stranickou základnu, muselo se spojit s Harrerovým Dělnickým politickým kroužkem. Od té doby vystupují společně jako Německá dělnická strana. Strana si postupně získala své sympatie a od 20. let rozšiřuje svou různorodou členskou základnu. *„Zmatený zámečník Drexler vytvořil jádro strany, opilec a básník Eckart, duchovní základy, ekonomický potrhlik Feder cosi, co prošlo jako ideologie, homosexuál Röhm se postaral o podporu vojenských a válečných veteránů. Nicméně to byl Adolf Hitler, (...) jenž se postavil do čela budování organizace, která nebyla na začátku víc než debatní kroužek, ale která se brzy vyvinula v hrůzu nahánějící politickou organizaci“* (Shirer, 2004, s. 45). Hitler se nejprve ve straně staral o propagandu a jeho inovační metody přinášely své ovoce. Strana získala renomé a více příznivců nejen v řadách voličů, ale i v řadách členské základny. Hitlerovou předností bylo to, že se velmi dobře dokázal vcítit do psychologie mas, do jejich potřeb a mentality a s masou se ztotožnit. Zastával názor, že masa je laděna emocionálně, nikoli racionálně – komunikace s masou vyžaduje jak vizuální propagaci, tak i jasné a úderné formulace, které budou pro masu dobře uchopitelné. Poté, co se Hitler v roce 1921 ujal předsednictví strany, začal pomalu, ale jistě budovat svou stabilní základnu, kterou tvořily tři základní pilíře. Prvním z nich byla *Thule Gesellschaft*, druhým Harrerův Dělnický politický kroužek (*Deutscher Arbeiterverein*) a třetím pak Grassingerova *Deutsch-Sozialistische Partei* s jejich ústředním orgánem *Münchener Beobachter* (ze kterého se později stal ústřední orgán NSDAP *Völkischer Beobachter*) – to byla Hitlerova NSDAP.

Hitler se během první fáze své politické kariéry dopustil „omylu“, když se domníval, že jedinou cestou k moci je nastolení pevné diktatury. Kámen úrazu spočíval v tom, že v první fázi se Hitler pokusil převzít moc pomocí násilného převratu známého jako pивní puč. Pučistický převrat v listopadu 1923 skončil pro Hitlera fiaskem – trest odnětí svobody v délce trvání pěti let a odsouzení za vlastizrada. Kdyby ovšem systém striktně dodržoval pravidla, Hitler by dostal doživotí. Během pobytu v landsberském vězení sepsal Hitler veškeré filozofické úvahy, světonázorové a politické myšlenky, které prezentoval ve svém díle *„Čtyři a půl roku zápasu proti lžím, hlouposti a zbabělosti“*. „Hitlerův boj“ nakonec vyšel pod

všeobecně známým zkráceným titulem *Mein Kampf* a dodnes je tato kniha považována za „bibli nacismu“ (César, 1963, s. 36).

Ze svého prvního neúspěchu se Hitler poučil a uvědomil si, že k prosazení svých myšlenek a uchopení moci je zapotřebí daleko sofistikovanějšího plánu. Realizace potrvá o poznání déle, ale Hitlerovo prosazení bude zcela legální. Hitler začal proti režimu bojovat jeho vlastními zbraněmi.

3.3.1 Publicistické reflexe nacionálního socialismu

Kořeny nacionálního socialismu na německé půdě nejsou bezprostředně spjaty s příchodem Adolfa Hitlera a rozmachem moci NSDAP. Tyto tendence se začaly postupně projevovat již po konci první světové války. Potupa německého lidu a ztráta jeho národní hrdosti v kombinaci s krajně nepříznivou politicko-hospodářskou situací a směsicí emocionálních poválečných stavů zatvrdily německý národ v jeho zvláštním „pesimisticko-nihilistickém“ postoji a otevřely cestu nové silné vůdčí osobnosti, která velmi dobře rozuměla utrpení německé duše a nabízela to, po čem lid toužil – práci, blahobyt, politickou stabilitu a v neposlední řadě i národní hrdost. Zároveň se začal prosazovat antisemitismus, šovinistické tendence hlásající teorii velkopanského lidu a nové anexionistické snahy.

Těchto sílících tendencí si začal tisk všimnout ve větším měřítku až v posledních letech republiky. Zvláště pak autoři takových periodik jako byly *Die Weltbühne*, *Deutsche Republik*, *Die Arbeit* nebo *Die Hilfe*. V červnu 1930 se zásadně změnila poměry na politické scéně. Vše vyvrcholilo za éry kabinetu Heinricha Brüninga, který kvůli deflační politice ztrácel podporu říšského sněmu. Když Brüningův vládní návrh zákona o státním rozpočtu neprošel už přes sněmovní výbor, uchýlil se prezident Hindenburg k ústavnímu článku č. 48. Kancléř Brüning tak získal plnou moc, aby návrh prosadil pomocí politiky nouzových opatření. Dalším důsledkem této politiky bylo rozpuštění říšského sněmu a vypsání nových voleb na 14. září 1930. „Září roku 1930 přineslo rozhodující obrát na cestě, která vedla Němce neúprosně vstříc Třetí říši. Překvapující úspěch nacistické strany v celonárodních volbách přesvědčil nejen miliony řadových Němců, ale i mnoho průmyslových a vojenských špiček, že nacistické hnutí snad ani není možné zastavit. Některým z nich se možná nezamlouvala stranická demagogie

a vulgárnost nacistů, ale na druhou stranu dokázalo nacistické hnutí probudit v národu téměř zapomenutý pocit vlastenectví a nacionalismu, jenž byl během prvních deseti let republiky téměř neznatelný“ (Shirer, 2004, s. 132-133). Zářijové volby přinesly NSDAP první velký volební úspěch. Strana si oproti minulým volbám (květen 1928) značně polepšila – z původního počtu 12 mandátů se dostala na neuvěřitelných 107 mandátů, což odpovídalo 18,7 % voličských hlasů. NSDAP se stala hned po SPD druhou nejsilnější politickou stranou (Moravcová, 2006, s. 170).

Pokud se zaměříme na stranický tisk, v den voleb informuje *Vorwärts* ve svém zvláštním vydání o předběžných volebních výsledcích s podtitulkem „*Die Putschparteien im Vormarsch*“ („pučistické strany na postupu“). V krátkém textu stroze komentuje předběžné volební výsledky a své voliče utvrzuje v tom, že i když strana zaznamenala volební ztráty, přesto nadále zůstává nejsilnější politickou stranou. Také konstatuje, že za stávající situace nebude rozhodně jednoduchá vzájemná dohoda a vytvoření vládní koalice.³⁵ *Die Rote Fahne* oslavuje svůj volební úspěch (ve volbách třetí neúspěšnější strana) a podotýká, že tradiční strany (kromě katolického Centra) zaznamenaly katastrofální propad. V této souvislosti se zmiňuje o nutnosti „boje“ proti táboru nacionálních socialistů a jejich demagogiím – kromě toho je to přece jen opačný pól politického spektra.³⁶ Tyto dva články politické opozice plně vystihují jejich budoucí postoje – SPD je přes veškeré útrapy „stále nejsilnější stranou“ a KPD agituje, ale nebojuje. Už je totiž pozdě. A liberálové? Ti nakonec dříve či později propadli Hitlerovu kouzlu.

Demokraticky orientovaní publicisté si začínali uvědomovat, že od zářijových voleb už není zásadní otázkou to, jestli se společnost chce orientovat na současnou levicí, na socialismus či kapitalismus. Tohle všechno už bylo dávno neaktuální. Německý národ se musí rozhodnout mezi diktaturou a demokracií. Výsledky voleb jasně promluvily a naznačily, kam německá společnost směřuje. Publicisté se ve svých příspěvcích velmi často zabývali analyzováním příčin oblíbenosti nacionálních socialistů a snažili se nalézt racionální vysvětlení především v ekonomické či politické rovině. Pozdní publicistiku výmarské éry charakterizují dvě otázky, které se ptají: „Proč?“ a „Jak z toho ven?“

³⁵ In: *Vorwärts*, Sonderausgabe, Nr. 431, 14. 9. 1930, s. 1

³⁶ *Unser Wahlsieg und der Kampf gegen den Faschismus* In: *Die Rote Fahne*, Nr. 216, 16. 9. 1930, s. 1-2

O jedné z příčin stále vzrůstající popularity nacionálních socialistů a jejich voličské základně se zmiňuje ve svých zápiscích i Sebastian Haffner (2002, s. 72): „Přibližně dvacet ročníků mladých a nejmladších Němců si zvyklo čerpat smysl svého života, veškeré podněty a silnější emoce pro lásku a nenávisť, radost a smutek, ale i všechny senzací a jakékoliv podráždění nervů takřikajíc zdarma z veřejné sféry – i když to bylo spojeno s chudobou, hladem, smrtí, chaosem a nebezpečím. A teď, když tyhle dodávky najednou ustaly, se lidé cítili bezmocní, zchudlí, oloupení, zklamaní a znudění. Jak člověk žije podle svého, jak může jedinec žít v soukromí velký a krásný život, jak ho lze užívat a udělat zajímavým, to se nikdy nenaučili. Konec veřejného napětí a návrat svobody soukromí tedy nepocítovali jako dar, nýbrž jako loupež. Začali se nudit, napadali je hloupé myšlenky, reptali – a čekali přímo dychtivě na první narušení, první regres nebo incident, aby celou mírovou éru zlikvidovali a odstartovali kolektivní dobrodružství.“ Velmi zajímavý postřeh o voličské základně nacionálních socialistů vyjádřil i publicista Theodor Geiger ve známém článku „Panik im Mittelstand“³⁷ („Panika ve středním stavu“), který vyšel v odborářském časopisu *Die Arbeit*. Autor v několika stránkovém článku podrobně analyzuje, kdo jsou vlastně voliči NSDAP a odkud pochází, tedy z jakých společenských vrstev se berou tito voliči a pak, jaké jsou motivace jejich volby. Geiger, stejně jako mnoho ostatních prozřetelných publicistů, spatřuje v NSDAP „iracionální hnutí“ a v této souvislosti uvádí, že výsledky voleb nereflektují rozhodně volbu procitajícího lidu, ale poblouzněného národa, který „ztratil hlavu“. Vychází ze všeobecně platné domněnky, že masová základna voličů pochází právě ze středních společenských vrstev („Mittelstand“). Jak uvádí Spurný (2009, s. 62-63): „Geiger do pojmu střední stav (Mittelstand) zahrnoval tradiční středostavovské vrstvy i vrstvy nedávno konstituované. Do první skupiny patřili zejména sedláci, řemeslníci a drobní obchodníci, zatímco do druhé v první řadě zaměstnanci. Kdesi mezi oběma těmito skupinami oscilovali rovněž úředníci, nositelé svobodných povolání („na volné noze“) a dělnická elita. Všichni tito lidé se podle Geigera dostali po první světové válce (možná ale i dříve) do překérní situace, do pozice ‚mezivrstvy ve dvoutřídním systému‘ (Zwischensicht im Zweiklassensystem).“ Existence těchto „mezivrstev“ je příčinou nesoudržnosti celé společenské vrstvy, kterou ovšem spojují její strachy a ponížení, jež se postupně proměnily v sympatizaci s myšlenkami NSDAP a jejich výrazným vůdcem. Se stejnou, ale podrobnější, teorií o hnutí středostavovských vrstev přišel i Carl Mierendorff. Publikoval ji v článku „Gesicht

³⁷ Geiger, Theodor, *Panik im Mittelstand* In: *Die Arbeit*, Heft 10/1930, s. 637-654

*und Charakter der Nazionalsozialistischen Bewegung*³⁸ („Tvář a charakter nacionálněsocialistického hnutí“) v časopisu *Die Gesellschaft*. Mierendorff zachází v těchto úvahách ještě dále a všímá si skutečnosti, že nacionální socialisté zacílili na ty části obyvatelstva, které se dříve politicky neparticipovaly. Nevoliče upoutali svým poněkud vulgárním a provokativním stylem propagandy a obecně platnými myšlenkami, které tito lidé zastávali, ale zatím nikdo se je neodvážil nahlas a veřejně prezentovat – hnutí promlouvalo za ně a nebálo se tvrdé agitace. Jak Geiger, tak i Mierendorff došli k závěru, že vzhledem k široké a myšlenkově nesourodé voličské základně je rozpad strany jen otázkou času. A v tom se bohužel oba dva hluboce mýlili. Pozdější volby vyvrátily nejen závěr, ale i samotnou teorii o nacismu jako středostavovském hnutí. Kouzlu nacionálního socialismu začala postupně propadat celé německá společnost. Nejen na domácí, ale i na zahraniční půdě postupně převládlo přesvědčení, že Hitler je jako jediný schopen řešit německé vnitropolitické a mezinárodní otázky země. A ostatně, byl o tom přesvědčen i sám Hitler.

Pokud bychom chtěli porovnat pohledy liberálně a levicově orientovaných publicistů, zjistili bychom, že jejich pohledy se liší v otázkách interpretace počínání voličů a ve zdůvodnění jejich pohnutek. Socialisté například trefně poznamenávají, že už samotný název strany a užití přídomku „dělnická“ není úplně oprávněné, a v tomto bodě se ještě obě strany shodují. Zatímco socialisté mají za to, že volba nacionálních socialistů je jakýsi obranný mechanismus středního stavu, který si chce obhájit svou představu o kapitalismu, liberálové zase tvrdí, že jsou to právě nacionální socialisté, kteří společně s komunisty a sociálními demokraty představují antikapitalistický mocenský trojlístek. Střední stav touto volbou pouze vyjadřuje nedůvěru vůči kapitalismu a provokativní protest proti sociální demokracii. Občané dávají jasně najevo svou touhu po radikální změně, kterou v současné neúspěšné situaci spatřují pouze v „kroku do neznáma“, jelikož ostatní politické alternativy je zklamaly. Nemusí jít, jako u socialistů, nutně o revoluci, pouze o návrat k původnímu prvoříšskému stavu, tedy návratu původních hodnot a privilegií zbídačené střední třídy (Spurný, 2009, s. 67).

Aby člověk rozpoznal hrozbu, měl by vědět, proti čemu vlastně stojí a posoudit míru daného nebezpečí – jaká je podstata hrozby, z jaké filozofie vychází, jak je prezentována apod. Proto je paradoxem, že o volebním programu nacionálních socialistů se toho příliš

³⁸ Mierendorff, Carl, *Gesicht und Charakter der Nazionalsozialistischen Bewegung* In: *Die Gesellschaft*, Band 1/1930, s. 489-504

nevědělo – rozumějme, že se o jejich programu příliš nepsalo. Protože kdyby tomu tak bylo, tisk by se jen hemžil polemikami a úvahami nad rozporuplností nacistické ideologie. Jak už ale z výše uvedeného víme, volba nacionálních socialistů se dá v kontextu s dobovou situací chápat jako „afektivní jednání“. A i kdyby se poukazovalo detailnějšími analýzami na iracionalitu volebního programu a celého hnutí, v konečném důsledku by to pravděpodobně nedokázalo změnit přesvědčení sympatizantů. Články, které nějakým způsobem přece jen volební program nacionálních socialistů reflektovaly, se nejčastěji zabývaly poněkud vágní interpretací „občana“ a pojetí socialismu. V prvním případě konkrétně čtvrtým článkem volebního programu, který říká: *„Staatsbürger kann nur sein, wer Volksgenosse ist. Volksgenosse kann nur sein, wer deutschen Blutes ist ohne Rücksichtnahme auf Konfession. Keine Jude kann daher Volksgenosse sein.“* Jen skutečný Němec (*Volksgenosse*) s čistou německou krví je pravým německým občanem. Žádný Žid nemůže být příslušníkem (soukmenovcem) německého národa. Zpočátku se našli autoři, kteří nepokládali tento programový bod za fatální a stále věřili v sílu demokracie a republiky. A v tomto duchu se pak vyjádřil i Walther Karsch pod pseudonymem Quietus v *Die Weltbühne*: *„Kdo by si snad myslel, že alespoň antisemitismus bude brán vážně, ten se může uklidnit. Rozhodně to není podnět k balení kufrů a obstarání pasů. Kdyby chtěl někdo s Židy opravdu zatočit, musel by nejdříve změnit ústavu. A kde by našel potřebnou dvoutřetinovou většinu? A ani sama diktatura, na které se Hitler jen podílí, by nemohla dopustit tyto antisemitské excesy. Antisemitismus není v dnešní době nic jiného než reklamní poutač, kterému by se vysmáli i Hitlerovi spoludiktátoři.“*³⁹ Ale stejně tak se mezi autory se najdou i tací, kteří v poslední větě zmiňovaného čtvrtého článku spatřují pro Židy nebezpečí. Když nedostanou občanství, co s nimi vlastně bude? Jak uvádí Spurný (2009, s. 68), v této souvislosti je opravdu velký paradox, že mnozí konzervativní nacionálně orientovaní Židé s nacionálními socialisty sympatizovali a rozhodně je nepokládali za hrozbu či svého úhlavního nepřítel. V druhém případě narážejí především levicoví autoři na socialismus v pojetí NSDAP, který se socialismem v jeho pravém slova smyslu má ve skutečnosti opravdu jen velmi málo společného. Kromě volebního programu se autoři začali aktivněji zajímat i o strukturu hnutí a jeho vnitřní poměry.

³⁹ *„Wenn nun doch etwa glaubt, man werde wenigstens mit dem Antisemitismus Ernst machen, der beruhige sich. Zum Pässebesorgen und Kofferpacken liegt gar keine Veranlassung vor. Um den Juden eins auszuwischen, müsste man die Verfassung ändern. Wo ist nötige Zweidrittelmehrheit? Und selbst eine Diktatur, an der noch Hitler nur beteiligt wäre, würde es nicht zu antisemitischen Exzessen kommen lassen, denn der Antisemitismus ist heute nichts mehr als ein Aushängeschild, und die Mitdiktatoren würden ihn nur belächeln.“* In: Quietus, *Die Zukunft des Nationalsozialismus* In: *Die Weltbühne*, Band 2, Nr. 39, 23. 9. 1930, s. 478

V roce 1932 vyšel v časopise *Deutsche Republik* článek George Risse. Autor vyjádřil naději, že pokud by se nacisté přece jen dostali k moci, časem by mohlo dojít k tomu, že by je „přemohla“: „*Opotřebovali by se, ale mohlo by se stát, že by byli u vesla dostatečně dlouho na to, aby důkladně opotřebovali nás i celé Německo.*“⁴⁰ Nacionální socialisté ale měli sil a energie dostatek. Oproti tomu konzervativní liberálové z *Die Hilfe* měli za to, že nacionální socialisté by se měli participovat a dostat šanci – ale to jen proto, aby mohli zklamat své voliče. O něco později pak Gertrude Bäumerová v téže časopisu vzkazuje Německu svým článkem „*Deutschland erwache!*“⁴¹ – Německo, probud' se!

K tématu nacionálního socialismu ze začátku přistupovali autoři s jistou mírou nadsázky, protože sami ve skrytu duše nedoufali, že by se něco tak iracionálního mohlo vůbec prosadit. Ano, německý národ si toho od začátku republiky hodně vytrpěl, ale přesto si snad stále udržel bystrou mysl a nenaletěl by něčemu tak plytkému a vulgárnímu. Proto pro ně bylo poměrně velkým šokem, když nacionální socialisté získali post druhé nejsilnější vládní strany. Vysvětlení tohoto úspěchu jako protestu střední vrstvy se v této souvislosti může jevit jako „únik“ před příliš frustrující realitou. Nejen střední vrstva, ale i inteligence – i mezi takovými se našli příznivci nacionálních socialistů. Proto nelze na příznivce hnutí nazírat jako na neerudované voliče prosté mysli. Druhá část intelektuálů nesympatizujících s hnutím nacionálního socialismu pak byla zase často kritizována za to, že nedokáže předložit žádné konkrétní a reálné řešení a že jejich návrhy jsou příliš abstraktní a obecné. Například Carl von Ossietzky ve svém článku „*Egal, legal!*“⁴² uvádí, že je zapotřebí daleko větší duchovní síly, než byla vyvíjena doteď. Jedině tak by snad bylo možné podnitit masu a zažehnout v ní občanskou zodpovědnost a sympatie k republice. Zásadním problémem ale bylo, že v té době už bezpečnostní „represivní“ síly oficiálně reprezentující republiku – soudnictví, policejní aparát a úřední byrokraté s nacionálními socialisty sympatizovaly, což ještě více posílilo pozici a zlegitimizovalo počínání nacionálních socialistů v očích masy. Dalším z této kategorie je pak článek „*Lehren der Wahlkämpfe*“⁴³, který přichází se zajímavým postřehem – všímá si účinku nacistické propagandy a autor se v této souvislosti zmiňuje o tom, že by nebylo na škodu inspirovat se jí a zacílit tak na masu. Otázkou v tomto případě zůstává, nakolik možné je

⁴⁰ „*Sie würden sich verbrauchen, aber es könnte sein, daß sie lange genug am Ruder wären, um uns und Deutschland gründlich zu verbrauchen.*“ In: Risse, Georg, *Abwirtschaften lassen?* in: *Deutsche Republik*, Nr. 33, 14. 5. 1932, s. 1034

⁴¹ Bäumer, Gertrude, *Deutschland erwache!* In: *Die Hilfe*, Nr. 10, 5. 3. 1932, s. 221-223

⁴² Ossietzky, Carl von, *Egal, legal!* In: *Weltbühne*, Band 2, 24. 3. 1931, s. 409-413

⁴³ Tschachotin, Sergej, *Lehren der Wahlkämpfe* In: *Deutsche Republik*, Nr. 36, 4. 6. 1932, s. 1131

inspirovat se a převzít propagandistické metody NSDAP pro účely demokraticky orientovaných politických subjektů a skloubit je s jejich morálními zásadami. Oproti dvěma předchozím publicistům přichází Werner Thormann s jedním z opravdu mála konstruktivních návrhů. Thormannův návrh se zakládá na politicko-hospodářském programu, který prezentoval v článku „*Abwehr des Faschismus? Was zu tun wäre*“⁴⁴ („Obrana proti fašismu? Co by se mělo dělat“) Jak uvádí k Thormannově návrhu Spurný (2006, s. 85), autor analyzoval nejen německou soudobou hospodářskou situaci, ale i společnost. Na základě analýzy poté dospěl k závěru, že hospodářský program by měl mít podobu plánovaného hospodářství s rysy socialismu a měl by být založen na celkové modernizaci a na efektivních mechanismech, především pak na kontrole bankovního sektoru a investic. Velmi důležitou součástí celého konceptu je zlepšení efektivity organizace pracovní činnosti, která staví na poskytnutí kvalitního vzdělání pracovní síle a zkrácení pracovní doby. V oblasti vzdělání se nejedná pouze o pracovní kvalifikaci, ale o celkové poskytnuté vzdělání a možnosti dalšího a soustavného vzdělávání, které by si lidé mohli neustále doplňovat například ve veřejných institucích jako knihovny či ve večerních kurzech apod. Sám autor připouští, že program je poněkud radikálnější, ale zároveň podotýká, že vzhledem k tomu, čemu Německo v současné době čelí, je tato radikálnost na místě. Buď radikální řešení situace, anebo nacistická diktatura Adolfa Hitlera a NSDAP. Už dost bylo opomíjení křivd z minulosti a politické apatie, nyní si doba žádá, aby se levice i pravice sjednotily v boji proti společnému nepříteli a republika, stejně tak důležité mocenské posty, byly očištěny od této zhoubné nákazy. A nakonec by se i sám Adolf Hitler musel vrátit tam, odkud přišel – byl by Říší vypovězen zpět do Rakousko-Uherska. Velmi zajímavý příspěvek na dané téma poskytli také konzervativní liberálové z DDP – článek „*Aktive Demokratie – 6 Fußnoten zum Thema: Neue Mitte*“.⁴⁵ Jak už napovídá samotný název článku, autor v šesti poznámkách pojednává o politické participaci a orientaci „nové“ středostavovské vrstvy. Od ostatních analýz se tento článek liší především pojednáním o úloze nadstranického státu a obnovení důvěry v něj. Autor podotýká, že pokud by si tradiční strany měly získat masu pro svou věc – demokracii a republiku, řešení vidí v politické protipólové polarizaci doprava. „*V normálních časech si vystačíme s parlamentarismem. Ale v krizových dobách parlamentarismu, kdy není možno dát dohromady přijatelnou většinu, musíme být oproti tomu*

⁴⁴ Thormann, Werner, *Abwehr des Faschismus? Was zu tun wäre* In: Deutsche Republik, Nr. 12, 19. 12. 1931, s. 353-363

⁴⁵ Wünschuh, Josef, *Aktive Demokratie – 6 Fußnoten zum Thema: Neue Mitte* In: Die Hilfe, Nr. 9, 28. 2. 1931, s. 216

*připraveni přejít na systém, který garantuje jasné a pevné vedení. Je lepší, když demokracie v rámci svého systému začlení dočasně legitimní polodiktaturu, než abychom vše slepě řešili racionální demokracií.*⁴⁶ Podle autora je dočasná polodiktatura rozhodně menší zlo než zklamání, kvůli kterému se by se národ i stát dostal opravdu do područí diktatury. Odtud by pak nebylo cesty zpět. Jenže co by se stalo, kdyby se tento návrh skutečně realizoval? Nejen že by občan a jeho politická participace neměla vůbec žádný význam v rámci systému, který je na něm de facto postaven, ale také není uspokojivě dořešena otázka přechodu mezi jednotlivými režimy. Kdo nebo co určí, kdy se republika ocitá v časech krize a kdy tyto časy končí? Je vůbec možné realizovat demokracii bez dočasného fungování demokracie? Kromě toho musíme vzít ještě v potaz všeobecnou nedůvěru a nechť německého národa k demokracii a republice jako takovým – pak bychom došli k závěru, že tento, byť zcela jistě dobře míněný návrh, by s největší pravděpodobností stejně neměl šanci na úspěch.

Ačkoliv se v tisku našlo spoustu zajímavých a podnětných návrhů, nikdy nebyly realizovány. Vládnoucí politbyra se nikdy nepokusila nějaký návrh realizovat a v podstatě si libovala ve své apatii a neaktivním přístupu. Nutno totiž podotknout, že i přes veškeré varovné signály si tehdejší vládní elita neuvědomovala nebezpečí nacionálního socialismu a nepokládala jej za jeden z problémů, se kterými se republika aktuálně potýká. Kromě toho také nikdy nereflektovala křivdy způsobené německému národu – válečnou prohru, „versailleské trauma“, „úpadek“ střední společenské vrstvy a další nálady a stavy německé masy. Demokraticky orientovaní publicisté si toho všeho samozřejmě všímali a snažili se na chyby a problémy poukazovat. Od roku 1932 se ovšem společenské klima mění na tolik, že nacionální socialismus se stal takřka všeobecně přijímaným a částečně i legitimizovaným stavem. Právě proto jsou všechny publicistické pokusy o odhalení pravé tváře a podstaty nacionálního socialismu velmi cennými doklady toho, že německý národ zcela neztratil hlavu.

⁴⁶ „In normalen Zeit reicht der Parlamentarismus aus. Für Krisenzeiten des Parlaments, in denen sich tragfähige Mehrheiten nicht herstellen lassen, muß hingegen ein System bereitstehen, das aushilfsweise Führung garantiert. Es ist besser die Demokratie baut legitime Halbdiktature auf Zeit in ihr System ein, als sich blind der rationalen Demokratie zu überlassen“ In: Tamtéž, s. 213

3.3.2 Mein Kampf jako mediální nástroj propagandy

Během pobytu v landsberském vězení sepsal Adolf Hitler knihu, která se stala ideologickou koncepcí a „biblí“ nacistického hnutí. *„Primitivní darwinismus? Sadistická filozofie? Nezodpovědný egoismus? Megalomanie? Od každého trochu. Ale zároveň něco navíc. Hitlerovo uvažování a vášně – všechny ty úchylky, které sídlily v jeho horečnaté mysli – měly hluboké kořeny v německé zkušenosti a německém myšlení. Nacismus a Třetí říše byly ve skutečnosti logickým pokračováním německých dějin“* (Shirer, 2004, s. 89). Ačkoli dílo svým obsahem a rozvleklostí nebylo a ani dodnes není příliš čtenářsky atraktivní, přesto obsahuje myšlenky, před kterými není radno zavírat oči. V této kapitole se však nechci věnovat detailnímu rozboru Hitlerova díla, ale pouze jednotlivým částem, které přiblíží podstatu nacistické propagandy a částečně snad i zodpoví často kladenou otázku – „Jak je možné, že ve svobodných volbách miliony Němců propadly Hitlerovi a jeho straně?“

Hitlerův mýtus se začal utvářet dávno předtím, než jej miliony poznaly jako „Führera“. V příliš nepočetném hnutí na sebe upoutal nejen svými propagandistickými, ale i řečnickými schopnostmi, které dokázaly strhnout nejedno publikum. Jak uvádí Kershaw (1992, s. 24), oslovení „Führer“ (vůdce) se příležitostně užívalo v rámci strany pro její nejvyšší představitele. Do roku 1921 se ještě stále běžně užívalo prosté oslovení „stranický předseda“, což se změnilo 7. listopadu 1921, kdy se ve stranickém listu *Völkischer Beobachter* poprvé veřejně objevilo oslovení „Führer“. V souvislosti s Hitlerem se začalo oslovení užívat až o rok později, a to po vzoru italského vůdce, „duce“ Mussoliniho. Od té doby si vůdce budoval svou pověst – spolu s oslovením se objevovala hesla jako „ten, na kterého Německo čeká“ či „ten, po kterém miliony touží“. Vraťme se ale ještě na úplný začátek, na začátek, kdy Hitler netušil, že právě jemu je předurčeno stát se spasitelem německého lidu a jeho vůdcem.

Po neúspěšném násilném převratu v listopadu 1923 byl Hitler odsouzen za vlastizrada a musel si odpykat několikaletý trest. Za zdmi landsberské pevnosti poprvé zformuloval celou svou filozofii, myšlenky, názory, všeobecně známé pravdy vycházející z morálního patosu doby, demagogie, analýzy německé duše a současných problémů země. *„(...) když diktoval text své knihy svému věrnému Rudolfovi Hessovi, snil o Třetí říši, kterou se chystal vybudovat na chatrných základech a vládnout jí železnou rukou. O tom, že Říše jednoho dne vybuduje a že jí bude vládnout, neměl nejmenší pochyby, neboť byl zcela posedlý spalujícím pocitem poslání, jenž je vlastní tolika géniům, kteří se v historii lidstva znovu a znovu vynořují zdánlivě odnikud*

a z ničeho nic. Chtěl sjednotit vyvolený lid, který do té doby nikdy politicky jednotný nebyl. Chtěl očistit jeho rasu a učinit ho silným pánem tvorstva na zemi“ (Shirer, 2004, s. 89). Hitler si moc dobře uvědomoval, že k tomu všemu je zapotřebí sofistikovaných plánů a strategií – mocný nástroj propagandy. Jak už bylo zmíněno, Hitler se propagandě věnoval v rámci svých stranických aktivit a podle všeho si nevedl vůbec špatně, protože díky jeho propagandistickým metodám přilákal početnou základnu voličů i nové členy strany. Ve svém díle *Mein Kampf* věnoval pojednáním o propagandě dvě kapitoly. Hitler považoval propagandu za jeden z nejmocnějších nástrojů k ovládnutí mas a podle jeho přesvědčení musí propaganda přesahovat stranu, být stále napřed, a to proto, aby mohla permanentně působit na masu a získávat lidský materiál ke zpracování. Jakými zásadami by se měla úspěšná propaganda řídit? Propaganda závisí na svém organizátorovi. Ten musí být především dobrým psychologem, který se dokáže vcítit do potřeb a nálad masy. Musí znát masu i její jednotlivce a přijmout je se všemi nedostatky a slabostmi, za které je nebude nikterak odsuzovat. Zkrátka by měl brát člověka takového, jaký ve skutečnosti je, jedině tak bude schopen objektivně a správně posoudit masu a její potenciál nést propagandistickou myšlenku, věřit v ni a šířit ji dál. Hitler dále podotýká, že k masě je třeba promlouvat jasně a stručně. Jedině jasně a stručně formulovaná argumentace, myšlenka či heslo utkví masě v paměti. Velmi důležité pak také je, aby propaganda promlouvala jazykem masy, protože jedině tak bude masa rozumět a znovu poslouchat. Masa totiž inklinuje k tomu, aby byla vedena a dostávala pokyny, proto musí mít propaganda jasně vymezené cíle – neustálá kritika opozice a nepřátel, zaměření pouze na vlastní argumentaci a kritické vymezení vůči určitému subjektu jakožto úhlavnímu nepříteli. Propagátor musí být trpělivý a vyčkat na správný moment a dobré načasování, kdy začne agitovat za svou věc a cílit na masu. Kdyby podcenil tento nepatrný detail, mohl by vše pokazit! A nakonec, v rámci propagandy se nikdy nesmí zapomenout na to, že masa není naladěna na racionální vlnu, ale na emoce, které determinují veškeré její jednání. Toho všeho si byl Adolf Hitler moc dobře vědom, a právě v tom spočívala jedna ze zásadních výhod oproti apatické a neagitující vládnoucí opozici.

Hitler vybudoval silný stranický systém, jehož členové byli pevně přesvědčeni o idejích nacionálního socialismu. Přesvědčený a loajální stranický aparát ale potřebuje svého lídra – tyto dva subjekty totiž nevystupují odděleně, ale jsou vzájemně provázány a jako „politický produkt“ cílí na své přívržence. Hitler se zpočátku nepokládal za vůdčí osobnost, ale postupně zjišťoval, že doba nenabízí jinou alternativu, a tak začal přerod z agitátora Hitlera na Führera

Hitlera (Kershaw, 1992, s. 26). „Führerův mýtus“ daleko přesáhl okruh sympatizantů NSDAP a stal se integračním činitelem střední společenské vrstvy, která v ideologii a v osobě Hitlera našla náhradu za dřívější režim a také úlevu od aktuálních pocitů strachu, porážky a demoralizace. Celá tato značka nabízela produkt, který podporoval vznik mýtů o spiknutích a víze o nové říši. Mistrným propagandistickým tahem bylo, že Hitler byl vykreslen jako hrdina, prostý člověk a charismatický vůdce. Hitlerův obraz měl zkrátka potřebnou hloubku a pro masy potřebný lidský rozměr. Tuto image si velmi pečlivě budoval a dbal na svou pověst, která se dokázala oprostít jak od stranického života, tak i od politiky. Vůdce nebyl tedy bezprostředně spojován se stranou, jejími úspěchy či aférami, ale především se svým mýtem heroického vůdce a spasitele. Aby se podpořila celková image hnutí a jejího hlavního lídra, bylo zapotřebí dbát i na veřejnou publicitu a výstupy. Tehdy se Hitler předváděl také v roli strhujícího rétora, jehož dlouhé řečnické výstupy plné úderné agitace, teatrálních gest a ideologických řečí uchvátily a emočně uspokojily masu. To vše bylo dokresleno vizuální propagandou a symbolikou – například nacistickou trikolórou, pozdravem, uniformami, agitačními plakáty či svastikou. Jak uvádí César (1963, s. 54), symbolika hákového kříže jinak známá jako svastika měla pro Hitlera kromě duchovního významu ještě jeden další – viděl v něm spojení čtyř „F“, tedy počáteční písmena slov frisch, fronen, fröhlich a frei. Svěží, pracovitý, radostný a volný. Tyto čtyři slova dokonale vystihovala Hitlerovu představu nových začátků.

Jak je tedy možné, že Hitlerovi a jeho straně propadly miliony Němců? Z výše uvedeného je patrné, že produkt Hitler byl na politickém trhu zcela jistě ojedinělým fenoménem. Jako jediný měl opravdu mistrně propracovanou propagandu a její vedoucí špičky, především Hitler a pozdější ministr propagandy Joseph Goebbels, rozhodně nepodceňovaly její úlohu. Nacionální socialisté si dokázali vybudovat značku, která si i navzdory nepříznivé situaci dokázala stále udržet renomé. Masa dostala svůj vzor a silného a empatického vůdce, který se nebál nahlas vyjádřit to, co si většina myslela. Volba nacionálních socialistů se tedy z tohoto pohledu nejeví jako „krok do neznáma“, ale volba jistoty, že s vůdcem kráčí vstříc zářivé budoucnosti.

ZÁVĚR

Výmarská republika byl historicky první pokus o parlamentní demokracii na německém území, který ale nepřišel v příliš vhodnou dobu. Tento první pokus skončil pro Němce fatálním nezdarem. S nabytými svobodami si německý národ nevěděl rady, stejně tak jako vláda s nově nabytou mocí a pravomocemi. Jak vláda, tak i lid se vyznačovaly nedostatkem prodemokratického smýšlení a averzí k novému režimu. Republika byla od samého začátku zatížena poválečnými traumaty, se kterými se potýkala po celou dobu své existence. Kromě toho demokracie ani republika nevezšly z vůle lidu – tedy těch, na kterých by měla být postavena – ale z intrik, zbabělostí a lží. Moc, kterou tak získala Sociální demokracie sice stmelila parlamentní síly, ale zároveň byla jejich zhoubou. Na demokracii nebyl nikdo pořádně připraven.

Během své čtrnáctileté existence se musela republika potýkat s poválečnými křivdami, hospodářskou krizí a s pučistickými snahami nepřátel republiky. I když by se dalo říci, že republika všechny tyto útrapy přečkala, opak byl pravdou. Německé obyvatelstvo si vůči režimu vypěstovalo silnou averzi, která se přetavila v sympatie s antidemokratickým diktátorským režimem nacionálních socialistů a jejich vůdce Adolfa Hitlera. Tyto konstelace způsobily, že de facto neznámý „génus průměrnosti“ dokázal to, co republika a sociální demokracie nezvládla za celých čtrnáct let své existence – podmanil si masy a svou mistrnou propagandou omámil postupně celou Říši. *„Dokonce i mnohý sociální demokrat měl pocit, že je poražen nikoliv jen zločinci a teroristy, ale samotnými dějinami. ‚Systém‘ selhal, nezvládl ani zahraničně politické otázky, ani hospodářskou krizi a po řadu let nebyl schopen překonat poměry blízké občanské válce. Co proti tomu zmůže námitka, že právě ti, kteří nyní přišli k moci, zavinili tento stav? Co pomůže námitka, že sociální demokraté neměli systém vůbec po kontrolou? Hitler na ně v Říšském sněmu výsměšně křičel, že měli čtrnáct let moc ve svých rukou. To nebyla pravda. Od roku 1920 již moc v rukou neměli a v tomto smyslu, jak tomu Hitler rozuměl, neměl moc v rukou vůbec nikdo. Když je však nyní bili přes ústa a oni zůstávali dlužni odpověď, bylo to proto, že tu silná odpověď neexistovala. Museli by říci – neměli jsme nikdy moc v rukou, ale v roce 1920 jsme ji v rukou mít mohli. Ze slušnosti, v dobré víře a pro naši slabost jsme se moci nechopili a nechali jsme věcem volný průběh. Právě tento pocit, že Hitler má historické právo, způsobil, že velká část národa ignorovala hanebnosti, k nimž došlo při uchopení moci; tento pocit umožnil přijetí zmocňovacího zákona a potom i to, že se politické strany samy rozpustily. Nejsilnější politik interregna měl právo chopit se moci a nyní měl*

ukázat, co dovede“ (Mann, 1993, s. 115). I když demokracie zaznamenávala jasnou porážku, přesto si tento fakt nepřipouštěla, a jestli ano, tohle nebezpečí opravdu velmi podcenila. Demokracie byla poražena na celé čáře.

Na příkladu Výmarské republiky je zřejmé, jaké nebezpečí hrozí v případě nedostatečné podpory demokratického systému ze strany těch, na kterých je celý systém závislý. Jsou to přesně tyto historické milníky, které nám poskytují cenné reflexe a poučení, které bychom rozhodně neměli brát na lehkou váhu.

Tato diplomová práce se zabývala reflexí dobových médií Výmarské republiky a jejím cílem bylo zprostředkovat historický narativ očima pamětníka – dobových médií. Právě dobová média dodávají historickému narativu další rozměr a komplexnost, která nemůže být nikdy nahrazena pouze odbornou literaturou a pohledem historiků. Někdy se tato svědectví mohou jevit v rozporu s nám známými historickými fakty, ale neznamena to, že by se jedna či druhá strana dopustila nějaké chyby, naopak. I to byl jeden z důvodů, proč jsem si zvolila práci s médii. Mým cílem bylo obohatit historický narativ o tento rozměr, se kterým se běžně člověk nesetká, a díky kterému si rozšíří své vědění a domněnky o dané historické epoše. Domnívám se, že zvláště na tak rozporuplné historii, jako má Německo, je tento pohled zvláště cenný.

Resumé

Tato diplomová práce pojednává o historické epoše Výmarské republiky a reflektuje ji prostřednictvím dobových médií – převážně tisku, literatury a filmu. Reflektovány jsou tři klíčové etapy čtrnáctiletého vývoje republiky – revoluce, hospodářská krize a proces konečného uchopení moci Adolfem Hitlerem a NSDAP. Díky cennému odkazu dobových médií lze obohatit historický narativ, který nemůže být nikdy nahrazen pouze odbornou literaturou a pohledem historiků. Cílem této práce bylo dokázat, že historie nikdy nemůže být jednoznačně vykládána, a zvláště pak u tak rozporuplné historie jakou má Německo.

Summary

This diploma thesis concerns with the historical era of Weimar Republic and it reflects it through the period media – mainly through newspaper, literature, and film. Three key phases of the fourteen years development of the Republic are reflected – the revolution, the economic crisis and the process of the final seizure of power by Adolf Hitler and NSDAP. Due to the valuable heritage of the period media, it is possible to enrich the historical narrative, which can never be substituted just by the literature and the perspective of historians. The aim of this study is to prove that the history can never be interpreted unequivocally, especially when discussing the history full of contradictions, such as the German history has.

Seznam použitých zkratek

AIZ – Die Arbeiter-Illustrierte Zeitung

BUFA – Bild- und Film-Amt

DANATBANK – Darmstädter und Nationalbank

DAP – Deutsche Arbeiterpartei

DDP – Deutsche Demokratische Partei

DEULIG – Deutsche Lichtbild-Gesellschaft

DNVP – Deutschnationale Volkspartei

DSP – Deutsch-Sozialistische Partei

DVP – Deutsche Volkspartei

KPD – Kommunistische Partei Deutschlands

MSPD – Mehrheitsozialdemokratische Partei Deutschlands

NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

OHL – Oberste Heeresleitung

SAP – Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands

SPD – Sozialdemokratische Partei Deutschlands

UFA – Universum Film A.G.

USPD – Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands

Z – Zentrumspartei (Strana Centrum)

ZAG – Zentralarbeitsgemeinschaft der gewerblichen Arbeitgeber und Arbeitnehmer Deutschlands

Literatura, prameny a zdroje

Literatura

BUCK, Theo. *Von der Weimarer Republik bis 1945*. Stuttgart: Ernst Klett Schulbuchverlag, 1997. Geschichte der deutschen Literatur. 191 S. ISBN 3-12-34760-7.

CÉSAR, Jaroslav a Bohumil ČERNÝ. *Nacismus a Třetí říše*. Vyd. 1. Praha: Orbis, 1963. 269 s.

DUSSEL, Konrad. *Deutsche Tagespresse im 19. und 20. Jahrhundert*. 2. erw. Aufl. Münster: LIT, 2011. Einführungen-Kommunikationswissenschaft, Bd. 1. ISBN 978-3-8258-6811-6.

EITZ, Thorsten, Isabelle ENGELHARDT a Georg STÖTZEL. *Diskursgeschichte der Weimarer Republik*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 2015. ISBN 978 3-487-15188-5.

FALLADA, Hans. *Občánku, a co teď?*. Praha: Odeon, 1973. Klub čtenářů. 299 s.

FULBROOK, Mary. *Dějiny moderního Německa: od roku 1918 po současnost*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010. 304 s. ISBN 978-80-247-3104-9.

GISEVIUS, Hans Bernard. *Cesta do pekel: od požáru říšského sněmu po operaci Valkýra*. Praha: Naše vojsko, 2009. 413 s. [24] s. obr. příl. ISBN 978-80-206-1057-7.

GOODRICK-CLARKE, Nicholas. *Okultní kořeny nacismu: rakouští a němečtí ariosofisté 1890-1935: tajné árijské kultury a jejich vliv na nacistickou ideologii*. Praha: Votobia, 1998. 381 s. ISBN 80-7220-023-2.

HAFFNER, Sebastian. *Příběh jednoho Němce: vzpomínky na léta 1914-1933*. Praha: Prostor, 2002. Portréty. 229 s. ISBN 80-7260-067-2.

HITLER, Adolf. *Mein Kampf*. Praha: Naše Vojsko, 2016. 526 s. ISBN 978-80-206-1595-4.

KAES, Anton. *Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1918-1933: Weimarer Republik*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1983. 709 S. ISBN 3-476-00414-7.

KERSHAW, Ian. *Hitlerův mýtus: Image a skutečnost v Třetí říši*. Praha: Levné knihy, 2009. 288 s. ISBN 978-80-7309-720-2.

KOSZYK, Kurt. *Deutsche Presse 1914-1945: Geschichte der deutschen Presse*. TI. III Colloquium, 1972. Abhandlungen und Materialien zur Publizistik.

KOSZYK, Kurt a Fritz HEINE. *Die Presse der deutschen Sozialdemokratie*. Hannover: Literatur und Zeitgeschehen, 1966. Schriftenreihe des Forschungsinstituts der Friedrich-Ebert Stiftung.

KRACAUER, Siegfried. *Dějiny německého filmu: od Caligariho k Hitlerovi: psychologické dějiny německého filmu*. Přeložil B. A. POSLUŠNÝ. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958.

LERG, Winfried Bernhard. *Die Entstehung des Rundfunks in Deutschland. Herkunft und Entwicklung eines publizistischen Mittles. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rundfunks*. Bd. 1. v. Der historischen Kommission der Arbeitsgemeinschaft der Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland (ARD). Frankfurt/M.: Josef Knecht, 1965.

LIPOVSKÁ, Hana. *Moderní ekonomie: Jednoduše o všem, co byste měli vědět*. Vyd. 1. Praha: GRADA Publishing, a. s., 2017. 256 s. ISBN 978-80-271-9601-1.

MANN, Golo. *Dějiny Německa, 1919-1945*. Vyd. 1. Praha: Český spisovatel, 1993. Orientace (Český spisovatel). 245 s. ISBN 80-202-0441-5.

MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. 4., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Portál, 2009. 639 s. ISBN 978-80-7367-574-5.

MINERBI, Alessandra a Flavio FLORANI. *Nacismus*. Praha: Levné knihy, 2007. 185 s. ISBN 978-80-7309-413-3.

MORAVCOVÁ, Dagmar. *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918-1932*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006. 273 s. ISBN 80-246-1176-7.

MÜLLER, Helmut M., Hanna VOLLRATH a Karl-Friedrich KRIEGER. *Dějiny Německa*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. 603 s. ISBN 80-7106-188-3.

OSSIETZKY, Carl von. *Der Anmarsch der neuen Reformation*. Berlin, 1919.

REMARQUE, Erich. *Černý obelisk*. 3. vyd., 1. vyd. V Odeonu. Praha: Odeon, 1975. Klub čtenářů. 355 s.

SHIRER, William L. *Vzestup a pád Třetí říše: dějiny nacistického Německa*. Vyd. 1. Brno: L. Marek, 2004. 1118 s. ISBN 80-86263-51-7.

SCHMIDT, Konrad. *Feuilleton der roten Presse 1918-1933. Rote Fahne, Junge Garde, Arbeiter-Illustrierte Zeitung, Eulenspiegel, Roter Pfeffer*. Berlin: Verlag des Ministeriums für Nationale Verteidigung, 1960. Kämpfende Kunst.

SPURNÝ, Matěj. *Bijeme na poplach!: německá publicistika proti nacistickému nebezpečí (1930-1933)*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Knižnice Dějin současnosti. 160 s. ISBN 978-80-7106-463-3.

TAYLOR, Richard. *Filmová propaganda: Sovětské Rusko a nacistické Německo*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky. 429 s. ISBN 978-80-200-2534-0.

TOMEŠ, Zdeněk. *Hospodářská politika: 1900-2007*. V Praze: C. H. Beck, 2008. Beckovy ekonomické učebnice. 262 s. ISBN 978-80-7400-002-7.

VLČEK, Eduard a Karel SCHELLE. *Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva II. Ústavy a normy ústavního charakteru*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 382 s. ISBN 80-210-0859-8.

ŽÍDEK, Libor. *Dějiny světového hospodářství*. 2. rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. 397 s. ISBN 978-80-7380-184-7.

ŽÍDEK, Libor. *Historie světového hospodářství*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1998. 130 s. ISBN 80-210-1926-3.

Prameny

Landesarchiv Berlin

Deutsche Republik (1931–1932)

Die Arbeit (1930)

Die Gesellschaft (1930)

Die Hilfe (1931–1932)

Die Rote Fahne (1918–1930)

Die Weltbühne (1919–1931)

Frankfurter Zeitung (1929)

Völkischer Beobachter (1923–1929)

Vorwärts (1918–1931)

Vossische Zeitung (1918-1929)

Zdroje

Prispěvatelé Wikipedie, *Noviny* [online], Wikipedie: Otevřená encyklopedie, c2017, Datum poslední revize 10. 09. 2017. [citováno 25. 09. 2017].

Dostupné z: <<https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Noviny&oldid=15308112>>

Zur Geschichte der Roten Fahne. *Die Rote Fahne* [online]. Copyright © Die Rote Fahne 1918 [cit. 24. 9. 2017]. Dostupné z: <<https://rotefahne.eu/geschichte/>>